

UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA HISTÓRIE

BAKALÁRSKA PRÁCA

2012

Marcel Švec

UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA HISTÓRIE

RADIKÁLNE A UMIERNENÉ KRÍDLO V HSPS
(Bakalárska práca)

Študijný program: História

Školiace pracovisko: Nitra

Školiteľ: PaedDr. Veronika Slneková, PhD.

Nitra 2012

Marcel Švec

Čestné vyhlásenie

Vyhlasujem, že som prácu vypracoval/a samostatne, a že pri jej tvorbe som použil/a literatúru a pramene, ktoré uvádzam v zozname použitej literatúry a prameňov.

V Nitre, 16.4.2012

Zadanie záverečnej práce

Abstrakt

ŠVEC, Marcel: Radikálne a umiernené krídlo v HSĽS. Bakalárska práca. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. Filozofická fakulta; Katedra histórie. Školiteľ: PhDr. Veronika Slneková, PhD. Stupeň odbornej kvalifikácie: Bakalár. Nitra FF UKF, 2012. s. 55.

Témou mojej práce je vznik radikálneho a umierneného krídla vo vnútri Hlinkovej slovenskej strany. Práca začína krátkym exkurzom do dvadsiatych rokov, prvým návrhom ľudáckej autonómie, pokračuje snahami Tukovho maďarofilského krídla zvýšiť vplyv v strane na konci 20. rokov. Popisujem boj rodiaceho sa umierneného a radikálneho krídla v prvej polovici 30. rokov. Rozoberám dočasný ústup radikálov z pozícií po Piešťanskom zjazde. Venujem sa snahe Jozefa Tisa ako predsedu HSĽS a neskôr predsedu autonómnej vlády eliminovať vplyv radikálov. Všímam si pokračujúcu konfrontáciu v Slovenskom štáte po roku 1939, aj pôsobenie Nemecka na politiku oboch skupín. Neskoršiu nespokojnosť Tretej ríše, ktorá iniciovala salzburské rokovania, vzostup radikálov a upevnenie ich pozícií, čo viedlo k snahe zaviesť národný socializmus v republike. Rozoberám aj súperenie na pozadí riešenia židovskej otázky a následný vzostup radikálov, ktorý viedol k deportáciám Židov v roku 1942. Praktický vplyv radikálneho krídla bol potlačený po uzákonení vodcovského princípu, tým sa pozícia Jozefa Tisa stala v roku 1943 takmer neotrasiteľná. Na záver si všímam vývoj v strane pod vplyvom vnútro a zahraničnopolitických zmien v rokoch 1944 a 1945.

Kľúčové slová: radikálne krídlo, umiernené krídlo, HSĽS, J. Tiso, V. Tuka

Abstract

ŠVEC, Marcel: Radical and moderate wing inside the Hlinka's Slovak People's Party. [Bachelor Thesis]. Constantine the Philosopher University in Nitra, Faculty of Philosophy, The department of History. Supervisor: PhDr. Veronika Slneková, PhD. level of professional qualifications: Bachelor degree. Nitra FF UKF, 2012. s. 55.

The theme of my thesis is the emergence of radical and moderate wing inside the Hlinka's Slovak People party. The thesis begins with a brief excursion into the 20-tieth years, the first draft of fascist autonomy, continues with the efforts of Hungarophil wing of Tuka to increase the influence of the party at the end of 20-tieth years. I describe the struggle of the emerging moderate and radical wing in the first half of 30-tieth years. I discuss the temporary retreat of the radicals from the positions after the Piešťany Congress. I devote to the effort of Jozef Tiso as President of the Hlinka's Slovak People's Party and later the President of the Autonomous Government to eliminate the effect of radicals. I notice the ongoing confrontation in the Slovak State after 1939, and the influence of the Germany on the policy of both groups. Subsequent discontent of the Third Reich, which initiated the negotiations in Salzburg, the increase of radicals and strengthening their positions, that led to the effort to introduce national socialism in the republic. I discuss the rivalry on the background of solution of the Jewish question and the consequent increase of radicals, which led to the deportation of Jews in 1942. The practical effect of the radical wing was suppressed by the enactment of leadership principle, whereby the position of Jozef Tiso in 1943 became almost unshakable. Finally, I pay attention to the development in the party under the influence of national and foreign political changes in 1944 and 1945.

Keywords: radical wing, moderate wing, Hlinka's Slovak People's Party, J. Tiso, V. Tuka

Obsah

Úvod	8
1. SES v 20-tych rokoch 20. storočia	10
1.1. Autonómne návrhy v priebehu dvadsiatych rokov	11
1.2. Pôsobenie V. Tuku v strane	12
2. HSĽS v 30-tych rokoch.....	16
2.1. Piešťanský zjazd	19
2.2. Tretí návrh autonómie (1938)	21
2.3. Žilinské rokovania a vyhlásenie autonómie.....	25
3. HSĽS v období 1939 - 1942	31
3.1. Cesta k Slovenskému štátu	31
3.2. Trenčiansky zjazd (30. 9. - 1. 10. 1939)	35
3.3. Salzburský diktát.....	37
4. Židovská otázka	42
4.1. Boj krídel v strane na pozadí arizácie (1939 - 1941).....	42
4.2. Deportácie v roku 1942.....	43
4.3. Riešenie židovskej otázky po zastavení transportov.....	45
5. HSĽS v období 1943-45	47
Záver	50
Zoznam použitej literatúry	52

Úvod

Hlinkova slovenská ľudová strana patrí k najvýznamnejším politickým stranám moderných dejín Slovenska. S jej históriou sa nerozlučne spája štyridsaťpäť rokov slovenského politického života.

V súčasnej dobe neexistuje syntetická monografia alebo iná práca, ktorá by sa zaoberala buď dejinami HSLS ako politickej strany v celej jej histórii, alebo dejinami zápasu radikálneho a umierneného krídla vnútri strany. Pokus o syntetický pohľad môžeme nájsť v zborníku Slovenská ľudová strana v dejinách od R. Letza. Zápasu krídel v strane v období 1936-39 sa sčasti venuje aj nemecký historik J. K. Hoensch vo svojej knihe Slovensko a Hitlerova východná politika. Čiastkové práce môžeme nájsť v početných zborníkoch mapujúcich obdobie 1939-45. Napríklad séria zborníkov Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov.

Korene HSLS môžeme hľadať v Ľudovej strane(Néppárt), ktorej vznik bol objektívnym vyústením organizácie kresťanských síl proti liberálnej politickej mašinérii v Uhorsku. Strana chcela zároveň odstrániť rôzne nezdravé javy v spoločnosti a zlepšiť životné podmienky ľudových vrstiev. Ochotu prejavila taktiež v riešení národnostnej otázky, t.j. splnenie požiadaviek jednotlivých nemaďarských národov v Uhorsku. V prípade Slovenska bola táto otázka veľmi aktuálna, keďže sa maďarizačný tlak stupňoval vo všetkých sférach spoločenského života. Svoj program, uverejnený 3. februára 1895, zhrnula do štrnástich téz.¹

Roku 1901 sa končí etapa aktívneho prístupu ĽS k riešeniu slovenskej národnostnej otázky. Následkom pokračujúcej maďarizácie slovenskej spoločnosti sa jej riešenie neobjavilo ani vo volebnom programe strany. S tým súviselo aj neschválenie kandidátov do parlamentu A. Hlinku a M. Kollára, keďže s ich postojmi ústredie strany nesúhlasilo.² Diferenciačný proces s ohľadom na postavenie slovenskej línie v ĽS sa prehlboval, až viedol ku kritike národnostnej politiky predsedníctva strany. Tieto turbulencie posilnili postavenie slovenského krídla, čo viedlo k vzniku Slovenskej ľudovej strany v Žiline 14. decembra 1905 a jej formálnemu vyčleneniu z celouhorskej ľudovej strany(do roku 1913 však

¹ DANIŠ, Vladimír. Slovenská ľudová strana a začiatky politickej činnosti Andreja Hlinku. In LETZ, Róbert - MULÍK Peter et. al. Pohľady na Osobnosť Andreja Hlinku. Martin: Matica Slovenská, 2009, s. 83.

² DANIŠ, ref. 1, s. 87.

nevystupovala organizačne ako samostatná strana, ale len ako katolícky prúd v rámci SNS).³

O prvom skutočnom programovom dokumente v súvislosti s SĽS môžeme hovoriť v čase konania snemových volieb v roku 1906. Ciele SNS a SĽS sa nevylučovali a stávali na prvé miesto požiadavku demokratického volebného práva a riešenia národnostnej otázky, zastúpením menšín v sneme pomerne podľa počtu voličov.⁴

V Ružomberku 2. decembra 1912 vyhlásilo katolícke krídlo SNS samostatný postup SĽS. Potvrdilo sa jej konfesiálne vyhranenie sa smerom ku katolíckym Slovákom.⁵ Definitívne založenie SĽS sa uskutočnilo 29. júla 1913 v Žiline. Definovala sa ako konzervatívna strana usilujúca sa riešiť spoločenské problémy v encyklikách a katolíckeho učenia. Z tejto schôdze nevzišiel osobitný politický program, ale uzavrelo sa ňou obdobie oddeľovania sa SĽS od uhorskej ľudovej strany a neskôr od SNS.⁶

Cieľom mojej práce je zobrazit' a popísať boj a existenciu radikálneho a umierneného krídla počas tridsiatych a štyridsiatych rokov, prakticky až do definitívneho oslabenia radikálov v roku 1942.

³ DANIŠ, ref. 1, s. 89.

⁴ ROLKOVÁ, Natália. Smerovanie Slovenskej ľudovej strany v rokoch 1905 -1939 na podklade jej programových dokumentov. In BARTLOVÁ, Alena (ed.). Slovenská ľudová strana v dejinách 1905-1945. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2006, s. 164.

⁵ ROLKOVÁ, ref. 4, s. 166.

⁶ ROLKOVÁ, ref. 4, s. 167.

1. SLS v 20-tych rokoch 20. storočia

Slovenská ľudová strana uskutočnila svoje zakladajúce zhromaždenie v novovzniknutej ČSR dňa 19.12.1918. Bola to prvá strana, ktorá sa na Slovensku konštituovala po vzniku republiky. Predsedom sa stal A. Hlinka. Noviny *Slovák*, ktoré mali ideovo organizovať a usmerňovať prívržencov a členov strany začali vychádzať dňa 16.1.1919.⁷ O možnosti vstúpiť do vlády sa na prvom valnom zhromaždení ešte nehovorilo⁸.

Už 14. novembra 1918 predložil F. Juriga ako jeden z predstaviteľov SLS vlastnú koncepciu štátoprávnych vzťahov českého a slovenského národa. Je ale zrejmé, že jeho predstavy ešte neboli definitívne ujasnené. Pohybovali sa od autonómie Slovenska po federatívne riešenie problému. Juriga sám však patril k zástancom zachovania ministerstva pre správu Slovenska, do tých čias kým parlament definitívne nerozhodne o autonómnom štatúte Slovenska alebo neprijme zákon o federácii ČSR.⁹ Podobné myšlienky ako Juriga mali aj iní politici. Hodžov projekt unifikovanej celoštátnej správy a samosprávy dozrel v roku 1920 do podoby návrhu župného zriadenia so zemským zborom.¹⁰ S návrhom budovať autonómiu zdola prišiel E. Stodola v novembri 1919, zahrnutým aj v programe Slovenskej národnej strany.¹¹

O autonómii sa v HSLS začalo diskutovať až začiatkom roka 1919. Strana sa chopila šance presadzovať realizáciu Pittsburskej dohody po tom, čo sa na Slovensko dostali zvesti o aktivitách českých a slovenských krajanov v USA. Masarykov podpis na dohode predstaviteľa strany považovali za najdôležitejší argument na jej začlenenie do ústavy ČSR.¹²

Snahy o politickú autonómiu však neboli chápané ako cieľ, ale ako prostriedok riešenia problémov vyplývajúcich z česko-slovenského súžitia v štáte.

⁷ LETZ, Róbert. Hlinkova slovenská ľudová strana (Pokus o syntetický pohľad). In BARTLOVÁ, Alena (ed.). Slovenská ľudová strana v dejinách 1905-1945. Martin: Vydavateľstvo Maticy slovenskej, 2006, s. 25.

⁸ BARTLOVÁ, Alena. Návrhy slovenských politických strán na zmenu štátoprávneho usporiadania ČSR v rokoch 1918 - 1935 a zapojenie HSLS do vládnej koalície v rokoch 1927 - 1929. In BYSTRICKÝ, Valerián - ZEMKO, Milan (ed.). Slovensko v Československu (1918 - 1939). Bratislava: VEDA, 2004, s. 125.

⁹ BARTLOVÁ, ref. 8, s. 127.

¹⁰ BARTLOVÁ, ref. 8, s. 129.

¹¹ BARTLOVÁ, ref. 8, s. 129.

¹² BARTLOVÁ, Alena. Túžby, projekty a realita. Slovensko v medzivojnovom období. Bratislava: Historický ústav SAV, 2010, s. 87.

Protivníci HSĽS argumentovali tým, že jej snahy sú separatizmom a prejavom hungarizmu, neblahého dedičstva Uhorska. Autonómia sa buď odmietala z pozície sily alebo na základe formálneho dialógu. Ten vždy kalkuloval s prevahou síl vystupujúcich proti autonómii.¹³

1.1. Autonómne návrhy v priebehu dvadsiatych rokov

5. februára 1921 vyšiel V. Tukovi v *Slovákovi* článok "Autonómia Slovenska", ktorý vzbudil Hlinkovu pozornosť. Už 8. februára dostal Tuka list, v ktorom mu Hlinka poďakoval za článok o autonómii a vyzval ho, aby vypracoval návrh zákona o autonómii. Začiatkom apríla mu zaslal Tuka vyžiadany návrh, ktorý predpokladal vznik Česko-Slovenskej zväzovej republiky tvorenej českým a slovenským národným štátom. Oba národné štáty mali disponovať plnou medzinárodnou subjektivitou. Štátnu jednotu mal predstavovať prezident a jedinou spoločnou záležitosťou mala byť obrana štátneho územia. V prípade potreby mohla byť na spravovanie ďalších taxatívne vymedzených záležitostí uzavretá časovo obmedzená dohoda. Návrh mal špecifický charakter. Je treba poznamenať, že šlo o návrh maďarského agenta, ktorý bol priamo nasmerovaný, aby sa zapojil do činnosti Slovenskej ľudovej strany a snažil sa toto hnutie zneužiť v prospech maďarských záujmov.¹⁴ Tukov návrh sa stal 20. apríla 1921 predmetom rokovania ľudáckych poslancov a senátorov v Bratislave. Pretože ho považovali za príliš radikálny, poverili Dr. Ľ. Labaja vypracovaním nového návrhu.

Ten sa stal základom návrhu zákona, ktorý poslanci ĽS predložili parlamentu v roku 1922.¹⁵ Navrhoval, že Slovensko zostane súčasťou jednotnej a nedeliteľnej ČSR, pričom malo dostať čo najširšiu samosprávu, čiže samostatnú vnútornú správu na čele s krajinou vládou, ktorú mal zvoliť krajinový snem (parlament). Do kompetencie samosprávnych orgánov malo patriť školstvo, osвета, obchod, súdnictvo, poľnohospodárstvo, verejné práce, sociálna starostlivosť a na nich nadväzujúce financie a zákonodarstvo. Spoločné mali byť podľa návrhu: armáda, zahraničná politika, doprava, prezident a s nimi spätá administratíva,

¹³ LETZ, ref. 7, s. 28.

¹⁴ BARTLOVÁ, ref. 12, s. 88.

¹⁵ ARPÁŠ, Róbert. Vojtech Tuka a jeho aktivity v Ľudovej strane. In SOCIETAS – časopis pro politické a spoločenské vedy, 2008, č. 1-2.

financie a zákonodarstvo. Predkladatelia predpokladali, že sa ich projekt zrealizuje do konca roka 1925. Nestalo sa tak.¹⁶

Aj keď neúspešné, mali aktivity Tuku ohlas u Hlinku. Ponuku na vstup do strany zatiaľ nevyužil, stále dúfal, že sa podarí zblíženie medzi Maďarmi, Slovákmi a Nemcami. No napriek intenzívnemu úsiliu tento zámer stroskotal. Vo svojom hlásení do Budapešti z augusta 1921 Tuka priznal, že „zatiaľ nemožno nájsť spoločnú platformu medzi Nemcami, Maďarmi a Slovákmi, pretože ľudová strana nástojí na uznaní Československej republiky“. Preto sa rozhodol zmeniť taktiku a využiť Hlinkovu ponuku a v marci 1922 sa stáva šéfredaktorom periodika *Slovák*.¹⁷ Začal používať jeho stránky na prezentáciu radikálnejších názorov, zjavne inšpirovaný rastúcim talianskym fašistickým hnutím. 5. januára 1923 v Slováckovi napísal: *"Vítězná myšlienka slovenského fašizmu razí si cestu do bratskej Bratislavy po krásne Košice a zachvacuje mládež i stárež do práce za lepšie postavenie slovenského národa do radov slobodných národov celého sveta."*

1.2. Pôsobenie V. Tuku v strane

Výsledkom Tukovho pôsobenia v strane bol návrh na zriadenie Rodobrany. Návrh schválil aj klub poslancov a senátorov SLS.¹⁸ 31. januára návrh podpísal aj Andrej Hlinka, a tým dal Rodobrane formu podliehajúcu organizácii strany.¹⁹ Navonok sa organizátorom Rodobrany stal síce právnik Vojtech Hudec, pražské prezídium ministerstva vnútra však upozornilo: *"myšlienka rodobranecká, hlavne však její propracování svědčí o zkušeném politikovi, podle všeho byl to Vojtěch Tuka."*²⁰ Odôvodnenie pre vznik bolo, že organizácia slúži len na ochranu členov strany a ochraňuje ich pred výtržnosťami počas verejných straníckych vystúpení.²¹

Nacionalistické tendencie rozhybali vznik Rodobrany a stali sa katalyzátorom činnosti aj neskoršej HG. Ich spoločnou črtou je taktiež napojenie na HSL'S.²² V aktivitách Rodobrany môžeme ľahko vidieť protičeský akcent spájaný

¹⁶ BARTLOVÁ, ref. 8, s. 137.

¹⁷ ARPÁŠ, ref. 15.

¹⁸ KÁZMEROVÁ, Ľubica - KATUNINEC, Milan. Dilemy Karola Sidora. Bratislava: Kalligram, 2006, s. 51.

¹⁹ SOKOLOVIČ, Peter. Hlinkova garda (1938 - 1945). Bratislava: Ústav pamäti národa, 2009, s. 25.

²⁰ SOKOLOVIČ, ref. 19, s. 24.

²¹ KÁZMEROVÁ, ref. 18, s. 52.

²² SOKOLOVIČ, ref. 19, s. 24.

s neverectvom a socializmom, ktorý bol v utvárajúcej sa organizácii veľmi silný.²³ Vlastný program bol nahradený jednoduchými poučkami a heslami zameranými na čo najširšie vrstvy obyvateľstva. Agitácia bola zameraná antiintelektuálsky a nešetrila aj predstaviteľov strany.²⁴

Vo svojom tlačovom orgáne sa rodoobranci prihlásili k fašistickým zásadám a podobne ako talianski fašisti sa netajili nenávisťou voči komunistom. Treba poznamenať, že rodoobranci popri tom považovali zjednodušene celé ľudácke hnutie za fašistické a z ich pohľadu stálo na výške doby.²⁵ Pre viaceré opakujúce sa excesy, ale najmä zjavné protičeské tendencie bola organizácia nakoniec 30. augusta 1923 rozpustená. Tak znel oficiálny dôvod, boli tu aj však skryté dôvody, svojím konaním sa české úrady snažili oslabiť autonomistické hnutie.²⁶

K jej oživeniu dochádza síce v rokoch 1926-1928, keď aj vydáva svoje vlastné noviny Rodobrana, definitívne však zaniká v roku 1929 po Tukovej afére.²⁷ Rodobrana ako extrémne hnutie s fašizoidnou tendenciou nezískala v slovenskom verejnom živote a ani v strane, v ktorej vznikla významné postavenie. Jej členská základňa mala zhruba 20-25 tisíc členov a podliehala výraznej fluktuácii. Rodobrana neohrozovala demokratický systém 1. ČSR, nemalo na to dost' síl, prostriedkov ani myšlienok. Zostávala na okraji spoločnosti a verejného života.²⁸

V rokoch pôsobenia HSLS vo vláde (1927-1929) neprestával Tukov radikalizmus, aj keď navonok s politikou strany súhlasil. Vyústilo to do snahy založiť novú stranu s radikálnym opozičným autonomistickým programom. Financie sa iniciátori snažili získať aj cez maďarský konzulát v Bratislave. Zakladajúce zhromaždenie v Žiline bolo narušené stúpenkami HSLS a iniciátori (A. Sznacký, K. Murgaš, G. Slušný) zadržaní pre podozrenie z protištátnej činnosti.²⁹

Udalosť, ktorá bola signálom k odchodu pre mnohých politikov z ľudovej strany a viedla k odchodu obidvoch ministrov HSLS z vlády a tým ukončila obdobie 1927-1929 pôsobenia strany v koalícii bol bezpochyby proces proti V. Tukovi. Katalyzátorom bol článok, ktorý publikoval Tuka začiatkom roka 1928 v *Slováku*.

²³ SOKOLOVIČ, ref. 19, s. 27.

²⁴ KAMENEC, Ivan. Hľadanie a blúdenie v dejinách. Bratislava: Kalligram, 2000, s. 95.

²⁵ SOKOLOVIČ, ref. 19, s. 30.

²⁶ SOKOLOVIČ, ref. 19, s. 33.

²⁷ KAMENEC, ref. 24, s. 97.

²⁸ KAMENEC, ref. 24, s. 96.

²⁹ LETZ, ref. 7, s. 47.

Tuka v ňom dokazoval, že v ČSR musí dôjsť k štátoprávnym zmenám. Ak k nim nedôjde hrozí, že v republike nastane vacuum iuris(právne vákuum), čiže prestane platiť ústava a zrúti sa politický systém. Svoje tvrdenia opieral o problematickú tajnú klauzulu, ktorú mala prijať slovenská reprezentácia spolu s Martinskou deklaráciou v roku 1918.³⁰

Aféra umožnila skupine nespokojencov verejne vystúpiť proti Tukovi a jeho stúpencom. Dôvody na vystúpenie Jurigovej skupiny voči Tukovi sa týkali nielen vzájomnej nevraživosti, ale aj neuspokojených osobných ambícií Jurigu, t.j. jeho snahy získať ministerské kreslo. 16.januára 1929 predložili rezolúciu poslaneckému klubu HSLS, podľa ktorej sa má autonómia dosiahnuť zákonným a nie revolučným spôsobom. Odsúdila taktiež Tukovu tézu. Nasledovala séria Jurigových článkov proti vedeniu strany a A. Hlinkovi. Za tieto články rozhodol parlamentný klub poslancov 15. februára 1929 o vylúčení F. Juriga a F. Tománka zo strany. Rozhodnutie potvrdil užší výbor HSLS.³¹ Juriga s Tománkom vylúčenie neprijali, považovali sa za pravých ľudákov.³²

Krajský súd v Bratislave 5. októbra 1929 uznal Tuku vinným a odsúdil ho za „zločin vojenskej zrady spáchanej za zvlášť priťažujúcich okolností“ podľa § 6 a prípravu úkladov o republiku podľa § 2 zákona na ochranu republiky na pätnásť rokov.³³ Hlinka Tuku verejne neodsúdil, listami členom vlády žiadal zastavenie vyšetrovania a omilostenie.³⁴ Je zrejmé, že Tuka bol pre Hlinku jeden z mála príslušníkov katolíckej inteligencie, ktorí boli súčasťou hnutia. Pre Tuku bol Hlinka svedník, ktorému sa zdôveroval so svojimi myšlienkami a cieľmi.³⁵ Bohatá spravodajská činnosť Tuku namierená proti ČSR bola odhalená až sprístupnením maďarských archívov v roku 1945.³⁶

V roku 1937 udelil prezident E. Beneš pri príležitosti svojich narodením V. Tukovi milosť. Zvyšok trestu vykonal pod dozorom v Plzni. Amnestia bola podpísaná aj vďaka poslaneckým a novinárskym aktivitám K. Sidora.³⁷

Konsolidácia pomerov v strane, ktorá stála na pokraji rozpadu nastala v roku 1930 na V. zjazde v Ružomberku. Začala vnútorná reorganizácia strany. Do

³⁰ BARTLOVÁ, ref. 8, s. 154.

³¹ LETZ, ref. 7, s. 49.

³² LETZ, ref. 7, s. 50.

³³ ARPÁŠ, ref. 15.

³⁴ BARTLOVÁ, Alena. Andrej Hlinka. Bratislava: Obzor, 1991, s. 87.

³⁵ BARTLOVÁ, ref. 8, s. 155.

³⁶ BARTLOVÁ, ref. 34, s. 87.

³⁷ KÁZMEROVÁ, ref. 18, s. 77.

predsedníctva sa dostal J. Tiso ako prvý podpredseda. Prejavoval sa ako teoretik strany, vystupoval s referátmi v tlači, na zjazdoch či konferenciách strany.³⁸

³⁸ KAMENEC, Ivan. Tragédia, politika, kňaza, človeka (Dr. Jozef Tiso 1887-1947). Bratislava: ARCHA, 1998, s. 51.

2. HSLŠ v 30-tych rokoch

Text druhého návrhu autonómie, ktorý podali poslanci a senátori HSLŠ aj s podporou Nemecko-kresťansko-sociálnej ľudovej strany uzrel svetlo sveta 8. mája 1930. Tento návrh bol skromnejší než prvý z dvadsiatych rokov.³⁹ Tiso začal tento program druhej autonómie propagovať aj u českej verejnosti. V prednáške pre českých vysokoškolských študentov obhajoval pozitívnu rolu autonómie pre republiku: "*Hlásame teritoriálnu autonómiu a nie národnú, aby sme zdôraznili zvrchovanosť slovenského národa na nerozdielnom území Slovenskej krajiny.*"⁴⁰

Navrhovatelia žiadali, aby na Slovensku platila štátoprávna úprava prijatá v roku 1919 pre Podkarpatskú Rus a Slovensko by tým pádom získalo postavenie, aké mala stanovené, ale nerealizované Podkarpatská Rus. Slovensko malo mať svoj snem. Do jeho kompetencií malo patriť navrhovanie zákonov v oblasti jazykovej, školskej, cirkevnej a samosprávnej, s platnosťou len na územie Slovenska. Súčasne by slovenskí poslanci a senátori boli v primeranom počte zastúpení v celoštátnom Národnom zhromaždení. Tento návrh neprešiel už vo výboroch a na rokovanie do pléna poslaneckej snemovne sa nedostal.⁴¹

Jednou z črt politiky na Slovensku v tridsiatych rokoch bolo úsilie o kooperáciu viacerých politických strán. Národnári sklamaní postojom M. Hodžu hľadali iného spojenca. Vzniklo tak dočasné predvolebné spojenectvo HSLŠ a Slovenskej národnej strany.⁴² Napriek tomu, že politici oboch strán spolupracovali, pôsobili v nich skupiny, ktoré si spoluprácu neželali. Rivalita sa netýkala len odlišného konfesijného zamerania strán (národnári - evanjelici, ľudáci - katolíci). Národniarom prekážali k Maďarsku naklonení politici v HSLŠ, ľudákom zas ústretovosť národniarov voči centrálnej vláde a osobe M. Hodžu. Proti spolupráci boli hlavne mladší členovia strán.⁴³

Predstavitelia obidvoch autonomistických strán prijali 16. októbra 1932 dokument s názvom Zvolenský manifest.⁴⁴

³⁹ BARTLOVÁ, ref. 8, s. 157.

⁴⁰ KAMENEC, ref. 38, s. 52.

⁴¹ BARTLOVÁ, ref. 8, s. 157.

⁴² BARTLOVÁ, ref. 8, s. 161.

⁴³ BARTLOVÁ, ref. 34, s. 91.

⁴⁴ BARTLOVÁ, ref. 8, s. 161.

Najväčšou akciou autonomistického bloku sa stali Pribinove slávnosti konané 15. augusta v Nitre. Oslavy pôvodne cirkevného charakteru (1100. výročie postavenia prvého kresťanského chrámu na území Slovenska) za prítomnosti vládnej delegácie a 50 000 účastníkov sa zmenili na protivládnu a protičeskú demonštráciu. A. Hlinka vo svojom prejave zdôraznil, že Slovensko bude mať v budúcnosti svoj snem, administratívu, svoje súdy.⁴⁵ V pripravenej tzv. Nitrianskej rezolúcii sa už hovorilo o štátoprávnej suverenite Slovenska. S týmto sa predtým operovalo len v Tukovom návrhu autonómie. V rovnakom čase sa formovala aj iniciatíva mladých radikálov združených okolo časopisu *Nástup*. Ich návrh opúšťal myšlienku autonómie a navrhoval federáciu⁴⁶. Predpokladali, že výsledky parlamentných a krajinských volieb by zabezpečili HSĽS na Slovensku majoritu. Návrh bol však pre vedenie strany a hlavne pre A. Hlinku príliš revolučný a nestotožnil sa s ním.⁴⁷ Za úspešné zmobilizovanie davu do protivládnej demonštrácie mohla predovšetkým zlá ekonomická situácia obyvateľov na celom Slovensku. Autonomisti využili roztrpčenie obyvateľstva k svojim vlastným cieľom.⁴⁸

Začiatkom 30-tych rokov sa prejavil nástup mladej generácie v HSĽS. Strana sa začala postupne radikalizovať. Mladá generácia nebola spokojná s programom vedenia strany, ktorého symbolom bol hlavne J. Tiso.⁴⁹ Ten bol v českých vládnych kruhoch považovaný za autonomistického politika prístupného konštruktívnym riešeniam, rokovaniam a prijateľným kompromisom.⁵⁰ Radikáli odmietali kompromisy s vládou na úkor riešenia autonómie Slovenska a hlásali väčšiu bojovnosť v politickom zápase.

Vodou na mlyn ich radikalizmu boli pretrvávajúce prechmaty kultúrneho, hospodárskeho a politického centralizmu 1. ČSR, ktoré si vysvetľovali ako pokus o českú kolonizáciu Slovenska. Ale tiež zostrený kurz štátu voči opozícii (napr. cenzúra) na základe zákonov z rokov 1933 resp. 1936, ktorých cieľom malo byť posilnenie celistvosti republiky.⁵¹

⁴⁵ BARTLOVÁ, ref. 34, s. 93.

⁴⁶ BARTLOVÁ, ref. 12, s. 90.

⁴⁷ BARTLOVÁ, ref. 12, s. 93.

⁴⁸ BARTLOVÁ, ref. 8, s. 162.

⁴⁹ LETZ, ref. 7, s. 55.

⁵⁰ KAMENEC, ref. 38, s. 54.

⁵¹ BAKA, Igor. Hlinkova slovenská ľudová strana od 6. októbra 1938 do salzburských rokovaní v lete 1940. In LACKO, Martin (ed.). Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov II. Bratislava: M. Lacko vlastným nákladom, 2003, s. 12.

Snaha mladých radikálnych ľudákov - nástupistov bratov Ďurčanských a F. Galana kandidovať v parlamentných voľbách v máji 1935 sa stretla s nevôľou u starších členov strany. Táto skupina nemala ešte pevne vybudovanú pozíciu a nezískala si ani sympatie A. Hlinku.⁵² HSĽS kandidovala vo voľbách spolu s SNS a so stranami rusínskej a poľskej menšiny pod hlavičkou autonomistického bloku. Do parlamentu sa dostalo devätnásť poslancov HSĽS.⁵³ Napriek pozitívnym výsledkom vo voľbách sa vzťahy medzi SNS a HSĽS začali ochladzovať. Národnári nabádali k opatrnosti pri možných rokovaniach o vstupe ľudákov do vládnej koalície, aj z dôvodu nevyspytateľnosti konaní Hlinku. Tieto obavy boli síce objektívne, ale v konečnom dôsledku sa ukázali ako nereálne. (HSĽS podmienila svoj vstup do koalície splnením tridsaťdva bodového programu).⁵⁴

Radikáli v strane zaznamenali porážku v súvislosti voľbou Beneša za prezidenta republiky 18. decembra 1935. Zvíťazil pragmatický prístup politikov okolo J. Tisa. Základom pre získanie HSĽS na svoju stranu boli výsledky rokovaní medzi E. Benešom a J. Tisom, E. Benešom a A. Hlinkom. Beneš prisľúbil decentralizáciu Slovenska, zaviazal sa problém autonómie vyriešiť do jedného roka po svojom zvolení. Konkrétne sľúbil, že Slovensko dostane širokú autonómiu⁵⁵ s percentuálnym zastúpením Slovákov v ústredných úradoch, cirkevných školách, s korektúrou štátnych príspevkov a zlepšením hospodárskej situácie Slovenska⁵⁶. A. Hlinka definitívne súhlasil až keď mu Beneš na stretnutí 17. decembra sľúbil to čo Tisovi.⁵⁷ Provizórne tajné hlasovanie v klube poslancov a senátorov skončilo s väčšinovou podporou pre Beneša zostávajúca menšina sa musela prispôbiť a sľúbila odovzdať svoje hlasy Benešovi.⁵⁸ Po prezidentskej voľbe začala HSĽS v marci 1936 rokovať s M. Hodžom o vstupe do vlády. Bolo mu predložených sedem požiadaviek politického charakteru. Aj napriek ochote strany aj na margo zahraničnopolitickej situácie čiastočne ustúpiť zo svojich hlavných požiadaviek,

⁵² HOLÁK, Martin. Hlinkova slovenská strana počas parlamentných a prezidentských volieb roku 1935. In BARTLOVÁ, Alena (ed.). Slovenská ľudová strana v dejinách 1905-1945. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2006, s. 198.

⁵³ HOLÁK, ref. 52, s. 197.

⁵⁴ HOLÁK, ref. 52, s. 199.

⁵⁵ LETZ, ref. 7, s. 56.

⁵⁶ HOENSCH K., Jörg. Slovensko a Hitlerova východná politika. Bratislava: VEDA, 2001, s. 26.

⁵⁷ HOLÁK, ref. 52, s. 198.

⁵⁸ HOLÁK, ref. 52, s. 211.

27. marca verejne a z bližšie neurčených dôvodov oznámila, že rokovania s vládou zastavuje. Tie nakoniec pre obojstranný nezáujem uviazli na mŕtvom bode a HSĽS do vlády nevstúpila.⁵⁹

Zostrenie sporov medzi vládou a HSĽS v rokoch 1936-37 môžeme pripísať na vrub nesplneniu Benešových sľubov, vďaka ktorým HSĽS podporila jeho prezidentskú kandidatúru. Aj to spôsobilo stratu pozícií umiernených členov strany a posilnenie postavenia radikálov.⁶⁰

2.1. Piešťanský zjazd

V polovici tridsiatych rokov môžeme aj u J. Tisa pozorovať jednu novú črtu: preceňovanie sily a dôležitosti strany. Po parlamentných voľbách vyhlásil, že strana má právo hovoriť v mene slovenského národa, pretože reprezentuje jeho väčšinu. Tieto autoritárske tendencie potvrdil aj na VII. zjazde HSĽS v Piešťanoch 19. - 20. septembra 1936.⁶¹ Už tu boli badať prvé náznaky zmien v politickom kurze strany.⁶²

Zjazd sa mal zaoberať otázkou vstupu Ľudákov do vlády. Význam zjazdu ešte zdôraznila zhoršujúca sa medzinárodná politická situácia. Pár dní pred začiatkom zjazdu využil Beneš svoju prítomnosť na Slovensku a pozval Tisa do svojho letného sídla. Počas rozhovoru Beneš informoval Tisa o pripravách k reorganizácii štátnej správy. Keďže však „v českých zemiach má slovo „autonómia“ zlú povesť, uskutoční sa formou „decentralizácie“ čo je v podstate to isté. Skôr než k uvedeným zmenám dôjde, považoval Beneš za vhodné, aby „VII. zjazd HSĽS, ktorý sa má konať onedlho v Piešťanoch, vyznel „konštruktívne“.

Dôležitým momentom zjazdu mala byť voľba predsedu strany a výkonného výboru, ktorým vypršalo trojročné funkčné obdobie. Umiernení predpokladala, že výsledky voľby posilnia ich pozície v strane. Zámerom bolo uľahčiť komunikáciu ľudovej strany s vládou a cestou obojstranných kompromisov priviesť HSĽS do koaličného tábora

Na zasadnutí politickej komisie vyvolal J. Tiso búrlivú diskusiu svojim referátom, v ktorom zdôrazňoval a vyzdvihoval kladný pomer HSĽS k republike a k spoločnému štátu. Na plenárnom zasadnutí neboli delegáti s postojmi nezhodujúcimi

⁵⁹ HOLÁK, ref. 52, s. 214.

⁶⁰ HOENSCH, ref. 56, s. 26.

⁶¹ KAMENEC, ref. 38, s. 55.

⁶² HOENSCH, ref. 56, s. 26.

sa s predstavami vedenia vôbec pripustení ku slovu. Zjazd tak stratil akýkoľvek náznak demokratickosti. Voľba predsedu strany sa niesla v podobnom duchu. Bez námietok bol vo funkcii potvrdený A. Hlinka, ktorý prehlásil: *" práve tak, ako má Taliansko Mussoliniho, Nemecko Hitlera, Slováci majú Hlinku."*

Voľbu výkonného výboru začal A. Hlinka prečítaním kandidátky, potom požiadal prítomných, aby ju prijali bez diskusie. Podobne prebiehalo aj prijímanie zjazdovej revolúcie. Pripravené boli dve alternatívy. Oficiálna, ktorú pripravilo predsedníctvo, vyjadrovala lojalitu strany československému štátu. Neoficiálnu verziu zostavili mladí radikáli. V nej radikáli deklarovali pripravenosť vstúpiť *" do spoločného protikomunistického frontu na strane tých národov, ktoré sú vedené kresťanskými zásadami."* A odmietali *"spoluprácu s medzinárodnými reprezentantmi materialistickej ideológie a židobolševickej anarchie."* Pretože ju predsedníctvo strany nebolo ochotné ani len pripustiť do diskusie, prehovoril K. Sidor Hlinku aby na zasadnutí pléna rezolúciu prečítal. Ten očarený dynamikou mladej generácie vyhovel prosbe Sidora a rezolúciu prečítal. Delegáti zjazdu v domnení, že ide o oficiálnu verziu predsedníctva, rezolúciu s potleskom schválili.

Umiernené krídlo tak utrpelo na zjazde porážku. Nesplnili sa jeho nádeje, ktoré doň vkladali. Nestal sa dôkazom pripravenosti strany na vstup do vlády. Aj napriek tomu, že sa začiatok podujatia odvíjal podľa predstáv Tisovej skupiny, záver sa mu nepodarilo zvládnuť. Momenty zo zjazdu ako presadenie rezolúcie radikálov a prítomnosť ríšskonemeckého dopisovateľa Völkischer Beobachter, Dr. Paula Ulmanna spôsobili vo vládnom tábore pochybnosti o vývoji v strane.

Zloženie predsedníctva strany neumožnilo radikálnemu krídlu trvalejšie ovplyvniť stranícku politiku. Jediné východisko videli v priamom nátlaku na nižšie zložky strany, na čo im dobre slúžili veľké stranícke podujatia, akým bol aj piešťanský zjazd.

Na manifestačnom zhromaždení kritizoval K. Sidor v duchu svojej polonofilskej orientácie cieľ prehĺbiť spoluprácu medzi ČSR a ZSSR. Navrhoval zmenu zahraničnej politiky štátu a priklonenie sa k okolitým štátom, hlavne k Poľsku.

Na piešťanskom zjazde radikáli na príklade susedných štátov dokazovali, že jedine totalitný systém založený na vodcovskom princípe má šancu obstáť v nasledujúcom období. Svoje presvedčenie vyjadrili v rezolúcii, ktorá sa nakoniec stala oficiálnym zjazdovým dokumentom. Bola síce prijatá napriek odporu predsedníctva ľudovej

strany, ale s väčšinovým názorovým prúdom v strane korešpondovala. Súboj o podobu zjazdovej rezolúcie tak bol najmä bojom o ovládnutie strany. Napriek zatlačeniu umiernennej skupiny na zjazde do pozadia, tí svoje pozície v strane uhájili.⁶³

Pasivita, ktorá charakterizovala aktivity HSLS od začiatku roka 1937 do októbra toho roka mala svoje dôvody v zákaze týždenníka *Nástup* za článok uverejnený Ďurčanským, v ktorom otvorene propagoval myšlienku totalitného štátu pre Slovensko podľa nemeckého vzoru. Zákaz viedol k výtržnostiam študentov na bratislavskej vysokej škole. Od októbra taktiež takmer každý týždeň vyzdvihovali zhromaždenia HSLS požiadavky svojbytnosti slovenského národa a požiadavku autonómie. Stranícka tlač zámerne tieto aktivity podporovala, keďže všetky vplyvné autonomistické tlačoviny ovládali radikáli.⁶⁴

V prípade flexibilnej politiky pražskej vlády voči Slovensku a požiadavkám autonomistov (HSLS) existovali do polovice roka 1937 reálne možnosti spravodlivého riešenia pre obe strany. Musela by sa síce opustiť idea národnej a kultúrnej jednoty československého ľudu. Po dlhých zotrávaniach v krízových situáciách sa nedalo po roku 1937 rátať s aktívnou spolupracou HSLS. Keď vláda v roku 1938 použila aj konštruktívne návrhy, tak sa vďaka silnejúcemu tlaku Hitlera až tak zmenilo vnútro a zahraničnopolitická situácia ČSR, že sa HSLS už nedala odbiť čiastočnými návrhmi. Rok 1938 preto priniesol prepuknutie konfliktu medzi československou vládou a autonomistickou HSLS.⁶⁵

2.2. Tretí návrh autonómie (1938)

V januári 1938 sa snahy predstaviteľov HSLS o autonómiu vystupňovali. A. Hlinka deklaroval odchod zo spoločného štátu, ak Praha neumožní Slovensku autonómiu.⁶⁶ Ohlásil, že jeho strana sa nikdy nezriekne Pittsburskej dohody a bude bojovať za jej včlenenie do ústavy ČSR. Organizovaná bola nákladná agitačná kampaň, ktorá sa zamerala na „individualitu slovenského národa“ a Pittsburskú dohodu. Predsedníctvo HSLS predložilo požiadavku, aby bol slovenský národ uznaný ako samostatný

⁶³ ARPÁŠ, Róbert. Piešťanský zjazd ako medzník na ceste HSLS k totalite. Čas, 2004, ročník 7, č. 3

⁶⁴ HOENSCH, ref. 56, s. 30.

⁶⁵ HOENSCH, ref. 56, s. 26.

⁶⁶ LETZ, ref. 7, s. 59.

štátotvorný národ a nie ako menšina 17. februára. Požadovalo od vlády nech aktívne pristúpi k riešeniu slovenskej otázky. Vyhlásenie A. Hlinku, že strana nevstúpi do vlády, respektíve, že ju nepodporí v problémoch s menšinami, zmarilo možnosť pokračovania rozhovorov o autonómii. Hodža v programovom vyhlásení vyjadril vôľu vyjsť v ústrety menšinám, prísľub na riešenie požiadaviek HSLS však nedal. Mederly predložil päť bodový program svojej strany, vláda ho však nebola ochotná akceptovať.⁶⁷

Anšlus Rakúska bol pre HSLS signálom pre sebavedomejšie presadzovanie autonómnej politiky a k spoločnému postupu s národnostnými menšinami. Pri separátnych stretnutiach E. Beneša a M. Hodžu s oficiálnou delegáciou Slovenskej ligy v Amerike, ktoré sa konali 31. mája, bola delegátom objasnená slovenská otázka z celoštátneho hľadiska, bez garancie, že bude Pittsburská dohoda zakotvená v ústave alebo sa oslabí téza o československom národe. Hodža ubezpečil, že má dobrú vôľu riešiť slovenskú otázku k plnej spokojnosti autonomistov. Beneš viaznutie riešení dal na vrub ťažkému medzinárodnému postaveniu republiky.⁶⁸

Na zjazde strany 4. - 5. júna dalo vedenie jasný signál k útoku proti ďalšiemu trvaniu spoločného štátu. Už 3. júna predsedníctvo strany jednohlasne prijalo návrh zákona „O revízii ústavnej listiny Slovenska.“ Predloha bazírovala na návrhu zákona o autonómii z roku 1922.⁶⁹ Význam návrhu spočíval v tom, že známe požiadavky ktoré sa prakticky nezmenili od roku 1919, boli tentoraz predložené v jasnej a precíznej podobe, prednesené rozhodnejšie a nekompromisne. Odpadla tým námietka ústrednej vlády, že vágne formulované požiadavky slovenskej strany neumožňujú politické rokovania.⁷⁰

Krídla strany sa v záujme autonomistického programu pevne zjednotili. Ich motívy sa však líšili. Radikáli sa zasadzovali za dualizmus ako predstupeň samostatného štátu. Tisovo krídlo dúfalo, že po splnení autonomistických požiadaviek sa podarí nad radikálnou skupinou udržať kontrolu a konsolidovať československú vnútornú politiku.⁷¹

Autonomistická manifestácia konaná 5. júna bola najväčšou manifestáciou v histórii slovenského autonomistického hnutia. Verejne tu vystúpili všetci vedúci

⁶⁷ HOENSCH, ref. 56, s. 31.

⁶⁸ HOENSCH, ref. 56, s. 33.

⁶⁹ Návrh predpokladal vytvorenie slovenského snemu, vlády, ústavného súdu, vymedzoval kompetencie ústrednej a autonómnej vlády, definoval slovenčinu ako úradný jazyk a pod.

⁷⁰ HOENSCH, ref. 56, s. 34.

⁷¹ HOENSCH, ref. 56, s. 34.

činitelia HSLS, vrátane Hlinkovho posledného verejného prejavu.⁷² V rezolúcii HSLS odmietla fikciu „československého národa“ a žiadala pre Slovákov „*všetky práva samostatného národa*.“ Vyrovnanie medzi Čechmi a Slovákami na základe svojho autonomistického programu vyhlásila za nevyhnutnosť. Koaličné strany pôsobiace v Slovenskej jednote za československú demokraciu a republiku v snahe zatieniť význam tohto podujatia zvolali na druhý deň na to isté miesto svoju protimanifestáciu.⁷³ Tu Hodža vo svojom prejave vyzdvihol, že pri rozširovaní slovenských politických práv musí zostať republika vo svojej súčasnej podobe. Nároky HSLS hovoriť v mene všetkých Slovákov rezolútne odmietol.⁷⁴

Krízovú situáciu nespôsobila ale HSLS, no zahraničnopolitická situácia, zahraničná a vnútorná politika ČSR a jej neschopnosť riešiť slovenskú otázku.⁷⁵ Rokovania medzi ústrednou vládou a predstaviteľmi ľudákov pokračovali aj v lete. Avšak snahy ministerského predsedu primäť zástupcov HSLS, aby prijali možnosti načrtnuté v Národnostnom štatúte neboli úspešné. Ani záverečné rokovania delegácie amerických Slovákov s E. Benešom a M. Hodžom nepriniesli zvrát. Pokus nastoliť zmier medzi slovenskými stranami prostredníctvom Ligy zlyhal taktiež.⁷⁶ Hodža cez ústupky v jazykovej otázke a vybudovania krajinskej samosprávy chcel vyjsť v ústrety Tisovmu krídlu, ktoré bolo pripravené stiahnuť svoj autonomistický program, kým potrvá zahraničnopolitické ohrozenie republiky. Blížiac sa smrť A. Hlinku dávala ministerskému predsedovi nádej využiť vnútrostranícke rozdiely medzi radikálmi a umiernenými. E. Beneš bol ochotný prísúpiť na autonomistické požiadavky len v prípade akútneho ohrozenia republiky.⁷⁷

Hlinkova smrť znamenala aj boj o post predsedu v strane, keďže ten žiadneho neurčil.⁷⁸ Reálni kandidáti na predsednícku funkciu boli len dvaja: K. Sidor a J. Tiso.⁷⁹ Dlhoročná ochranná ruka Hlinku nad K. Sidorom dávala tušiť, kto bude jeho nástupcom. Umiernení zasa videli J. Tisa ako nástupcu.⁸⁰

⁷² LETZ, ref. 7, s. 59.

⁷³ LETZ, ref. 7, s. 59.

⁷⁴ HOENSCH, ref. 56, s. 35.

⁷⁵ LETZ, ref. 7, s. 60.

⁷⁶ HOENSCH, ref. 56, s. 51.

⁷⁷ HOENSCH, ref. 56, s. 52.

⁷⁸ Sidor sa neskôr zmenil, že prevod Hlinkovho majetku(majetok tlačiarenských podnikov) on osobne považoval za testament. tento názor na predsedníctve však nereprezentoval.

⁷⁹ HOENSCH, ref. 56, s. 53.

⁸⁰ KÁZMEROVÁ, ref. 18, s. 81.

Sidorova nedostatočná priamočiarosť, rozhodnosť a obmedzený prehľad sa prejavili v nasledujúcich mesiacoch. Napriek vyjadreniam proti pražskej vláde nikdy nevyjadril jasné stanovisko proti spoločnej republike, navyše jeho postoje ovplyvňovalo silné polonofilstvo. Okolo Sidora sa zoskupovali osoby, ktoré odmietali umiernený kurz (Ďurčanský, Mach, Murgaš), ale popularitu širších vrstiev spoločnosti nezískal. Napriek tomu kontrola nad *Slovákom* zvyšovala jeho šance v boji o post predsedu.

Oproti tomu sa Tiso spoliehal na popularitu u staršej generácii, hlavne medzi vidieckym obyvateľstvom. Ako ideológ strany a prvý podpredseda mal významné postavenie.⁸¹

Schôdza výkonného výboru strany, 31. augusta, vylúčila Sidora ako možného nástupcu. Jeho povest' radikálnej a oportunistickej osobnosti mu znemožnila partnerstvo s umiernenými. J. Tiso v pozícii zastupujúceho predsedu sa tak stal faktickým vodcom strany, aj keď mal predsednícky post zostať z piety k Hlinkovi rok voľný. Tisovo krídlo si zabezpečilo prevahu aj v predsedníctve. Strana mala podľa posledných Hlinkových inštrukcií ďalej zastávať autonomisticko-proštátnu líniu.⁸²

Beneš v priebehu septembra pripravil návrh „*Úpravy vzájomného pomeru medzi Čechmi a Slovákm*“. Ohľadne uznania samobytnosti slovenského národa síce zotrval na princípe etnického československého národa, ale toleroval zásadu rešpektovania názoru na otázku samobytnosti a tolerancie aj Čechov aj Slovákov. Návrh akceptoval myšlienku slovenského snemu, hospodárskeho vyrovnania, zvýšenia počtu Slovákov v štátnej službe a zrovnoprávnenia slovenčiny s češtinou.⁸³

Aj keď prezidentov návrh nespĺnil všetky očakávania ľudákov, J. Tiso sa chcel zaradiť za jeho prijatie straníckym predsedníctvom. Teraz už aj umiernené krídlo chápalo ohrozenie integrity Slovenska a celej existencie ČSR revizionistickými snahami maďarskej vlády s podporou Nemecka, Talianska a Poľska. Radikáli nevedeli, ako sa majú zachovať.⁸⁴

Na porade predsedníctva HSLS, 24. septembra, bolo prerokovávané budúce postavenie Slovenska v spoločnom štáte. Vedenie strany poverilo Tisa, aby pri

⁸¹ HOENSCH, ref. 56, s. 54.

⁸² HOENSCH, ref. 56, s. 55.

⁸³ BYSTRICKÝ, Valerián. Štátoprávne predstavy na Slovensku v druhej polovici 30. rokov. In BYSTRICKÝ, Valerián - ZEMKO, Milan (ed.). Slovensko v Československu (1918 - 1939). Bratislava: VEDA, 2004, s. 176.

⁸⁴ HOENSCH, ref. 56, s. 60.

d'alších rozhovoroch s vládou a E. Benešom zabezpečil okrem modifikácie piatich odsekov návrhu aj jeho praktické uskutočnenie a ústavnoprávnu záväznosť.⁸⁵

Porady ministra vnútra s ľudákmi o vymedzení kompetencií krajinskej správy a krajinských ministerstiev voči pražskej vláde boli úspešné. Tiso pri rokovaní so zástupcami strán dosiahol dohodu nad rámec prezidentovho návrhu. 29. septembra odporučila vláda a zástupcovia českých strán, aby sa pred ďalšími celoštátnymi rokovaniami HSLS a ostatné slovenské strany dohodli na budúcej organizácii Slovenskej krajiny.⁸⁶

Rozhodnutie o vzťahu Slovenska a ČSR nevyniesla nakoniec ani vláda, ani politické strany. Posledné slovo sa ponechalo štyrom veľmociam na mníchovskej konferencii.⁸⁷ Dodatok zaväzoval československú vládu, aby postavenie maďarskej a poľskej menšiny riešila v súlade so zásadami stanovenými pre sudetských Nemcov. V dôsledku tohto mníchovského diktátu došlo k politickej, hospodárskej a vojenskej degradácii republiky.⁸⁸ HSLS vyšla z krízy posilnená. Oslabenie ústrednej vlády prinieslo možnosť ľudákovi docieľiť uznanie autonomistických požiadaviek a tie zabudovať do pomníchovskej republiky aj ústavnoprávne. V rámci samostatnej strany existovali rôzne názory ako vzniknutú situáciu využiť. Kým umiernené krídlo by prijalo ústupky zo strany vlády, Beneša alebo sa nanajvýš snažilo o zohľadnenie návrhu autonómie z toho roku, radikáli dúfali, že vyhlásením samostatnosti pod nemeckou, či poľskou ochranou sa vyhnú plneniu záväzkov mníchovskej dohody.⁸⁹

2.3. Žilinské rokovania a vyhlásenie autonómie

Po mníchovských rokovaníach zvolal J. Tiso na rokovania zástupcov ľudákov a ostatných slovenských politických strán na 6. októbra do Žiliny. HSLS si nárokovala byť jedinou zástupkyňou všetkých politických strán na Slovensku. Tiso 2. októbra zdôrazňoval, aby: „*slovenský národ videl svojich vodcov jedine v reprezentantoch HSLS a svoj osud vložil do rúk tých, ktorí podniknú všetko preto, aby zaistili vládu Slovákov v Slovenskej krajine.*“

⁸⁵ HOENSCH, ref. 56, s. 61.

⁸⁶ HOENSCH, ref. 56, s. 63.

⁸⁷ Francúzsko, Taliansko, USA, Veľká Británia

⁸⁸ BYSTRICKÝ, Valerián - DEÁK, Ladislav. Od Mníchova k rozbitiu Česko-Slovenska. In BYSTRICKÝ, Valerián - ZEMKO, Milan (ed.). Slovensko v Československu (1918 - 1939). Bratislava: VEDA, 2004, s. 199.

⁸⁹ HOENSCH, ref. 56, s. 63.

Špekulácie, ako dopadnú rokovania v Žiline, neutíchali. Nemecký konzul informoval, že J. Tiso bude hlasovať za samostatnosť. Keďže Tiso bol považovaný sa spoľahlivú osobu, očakávalo sa, že bude presadzovať, aby Slovensko hľadalo oporu v Nemeckej ríši. Podporovali ho aj A. Mach a Ďurčanský, ktorí sledovali kurz nezávislosti Slovenska po záštitou Nemeckej ríše. Sidor podporu radikálov po príklone k umierneným stratil ich dôveru. Možno povedať, že na nezávislosť sa do 4. októbra orientovala menšia časť ľudákov.⁹⁰

Počas žilinských rokovaní stála väčšina autonomistov v opozícii proti malej skupine tých, ktorí sa snažili o okamžitú proklamáciu suverenity.⁹¹ Zástupca agrárnikov na rokovaniach chcel pomocou konštruktívnej spolupráce priviesť HSLS k autonómii a otupiť tak snahy radikálov na samostatnosť. Zo začiatku ale hrozilo, že strana sa kvôli nekompromisnosti oboch krídiel rozpadne. Kým J. Tiso a K. Sidor zastupovali autonomistický kurz (Sidor zo zreteľom k svojmu polonofilskému krídlu), F. Ďurčanský a A. Mach chceli okamžite vyhlásiť samostatnosť Slovenska. Zhoda panovala v tom, že HSLS musí okamžite prevziať exekutívnu, zákonodarnú moc a administratívu na Slovensku. Tisovi zatiaľ záležalo, aby Slovensko zostalo v ČSR a bolo ochránené pred nepriaznivou zahraničnopolitickou situáciou, najmä pred požiadavkami Maďarska o revíziu južných hraníc. Skupina okolo F. Ďurčanského svojou dodatkovou zmluvou, aby vedenie strany orientovalo svoju politiku na dosiahnutie samostatnosti v horizonte dvanástich mesiacov, najneskôr do troch rokov dosiahla nečakaný úspech. Rokovanie o personálnom zložení autonómnej vlády opätovne vyvolalo búrlivú diskusiu vo vnútri HSLS.⁹²

Návrh rezolúcie bol schválený prítomnými delegátmi 6. októbra. V Žilinskej dohode slovenské strany žiadali prijať do 28. októbra „návrh HSLS o vydaní ústavného zákona o autonómii Slovenska.“⁹³ Výkonná mala okamžite prejsť do rúk slovenskej vlády, na čele ktorej stojí J. Tiso. Do prijatia zákona o slovenskej autonómii žiadali slovenské strany predbežný zákon, ktorým by sa fakticky a právne vložila moc do rúk slovenských strán.

Zo 6. na 7. októbra odcestoval predseda autonómnej vlády do Prahy, aby prevzal z rúk ústrednej vlády vládnu moc nad Slovenskom a mohol vytvoriť kabinet. Premiér československej vlády Syrový vyhlásil, že ústredná vláda prijíma Žilinskú

⁹⁰ HOENSCH, ref. 56, s. 65.

⁹¹ HOENSCH, ref. 56, s. 69.

⁹² HOENSCH, ref. 56, s. 70.

⁹³ HOENSCH, ref. 56, s. 71.

dohodu slovenských strán za „*definitívne riešenie*“ slovenskej otázky. 8. októbra bola dosiahnutá aj dohoda so zástupcami českých strán o skorom prerokovaní a prijatí zákona o autonómii.⁹⁴

V Žilinskej dohode a návrhu rezolúcie dosiahli umiernení svoje ciele a politickú koncepciu, radikáli prebrali záležitosti praktického preberania moci na Slovensku. A. Mach prebral kontrolu nad propagandou postavením sa na čelo Úradu propagandy. Za svoje najdôležitejšie úlohy označil odstránenie prežitkov Benešovho režimu, marxizmu a prelomenie hospodárskeho monopolu Židov. Radikálna cenzúra tlače spôsobila umlčanie opozície. Všetka tlač, ktorá sa nechcela prispôbiť bola buď zakázaná alebo premenená na vládnu.⁹⁵ Murgaš organizoval prípravné výbory pre Slovenské národné výbory a Hlinkovu gardu. V slovenskej autonómnej vláde zastupoval radikálov ako minister spravodlivosti a zdravotníctva - sociálnej starostlivosti Ďurčanský.⁹⁶

Vyhlásenie autonómie urýchlilo vnútorné pnutie v strane. Vyvstal tu spor J. Tiso - K. Sidor. Tiso sa sústredil na posilňovanie svojej pozície v strane, Sidor využíval pre svoju realizáciu HG ako jej hlavný veliteľ. Kontinuitu rozdelenia utvrdil Sidor vymenovaním A. Macha za svojho nástupcu v HG. V tieni tohto súperenia rástol význam Tuku, ktorý prišiel na Slovensko po vyhlásení autonómie. Nedostal síce nijakú funkciu, čoskoro však na seba upozornil svojim radikalizmom a hlásaním myšlienky samostatného Slovenského štátu. Tiso ani Sidor s angažovaním Tuku nepočítali a snažili sa ho eliminovať a nepustiť do politických funkcií.⁹⁷

HSLŠ odstavila svojich politických konkurentov buď priamo alebo nepriamo. V prvom prípade postupovala cestou zastavenia, neskôr zákazu ich činnosti.⁹⁸ Už

9. októbra bola zastavená činnosť KSČ. Napriek tomu, že druhá ľavicová strana – sociálna demokracia – prostredníctvom svojho predsedu A. Hampla hneď 7. októbra akceptovala žilinskú dohodu, nevyhla sa ani ona obdobnému osudu. V druhej polovici novembra bola spolu s nemeckou sociálnou demokraciou a oboma

⁹⁴ HOENSCH, ref. 56, s. 72.

⁹⁵ HOENSCH, ref. 56, s. 85.

⁹⁶ HOENSCH, ref. 56, s. 72.

⁹⁷ LETZ, ref. 7, s. 68.

⁹⁸ BAKA, ref. 51, s. 12.

židovskými stranami postavená mimo zákon.⁹⁹ V druhom prípade postupovala spôsobom „dobrovoľného zjednotenia sa“ v HSLŠ – Strane slovenskej národnej jednoty – 8. novembra 1938. Touto cestou sa vydali agráристи, lidovci, národní socialisti, živnostníci, národní sjednocení a fašisti. Zloženie autonómnej vlády bolo v pomere 3:2 (HSLŠ : agráристи), táto spolupráca na vládnej úrovni fungovala len do konca autonómie.¹⁰⁰ 15. decembra 1938 sa HSLŠ stala po zlúčení so SNS jedinou politickou reprezentantkou Slovákov na Slovensku.¹⁰¹ Zavedenie systému jednej strany môžeme pripísať na vrub iniciatívy J. Tisovi.

Dôležitým nástrojom HSLŠ pri presadzovaní politických zmien bola fašizoidná polovojenská organizácia HG.¹⁰² Postavenie HG sa zvýraznilo vďaka tomu, že strana sa pri budovaní nového režimu nemohla spoľahnúť na správne a samosprávne orgány. Prostredníctvom HG mohla ovládnuť politický priestor, zároveň militarizovať spoločnosť.¹⁰³ Radikáli svojím úsilím budovanie gárd urýchlili. Rozpuštením všetkých ostatných polovojenských organizácií sa stala jedinou brannou organizáciou na Slovensku. Od začiatku bola priamo podriadená vláde ako pomocný orgán.¹⁰⁴ Počiatkové nádeje K. Sidora, že Tisova vláda klesne na úroveň administratívneho orgánu, ktorý len vykonáva nariadenia národných výborov a on sa cez HG stane silným mužom Slovenska sa nesplnili.¹⁰⁵

Konsolidáciu domácich pomerov okrem rozporov medzi umiernenými a radikálmi spomaľovali aj územné požiadavky Maďarska. Aj napriek svojim malým skúsenostiam na poli veľkej politiky verili činitelia HSLŠ, že sa im podarí dosiahnuť prijateľnú dohodu. 7. októbra vymenovala československá vláda J. Tisa za vedúceho československej delegácie rokovaní v Komárne. Maďarskí delegáti nechceli však rokovať s ministrami regionálnej vlády, ale len s činiteľmi ktorí zastupujú celú ČSR. Len tí boli kompetentní prijať záväzné rozhodnutia. Nároky Maďarska sa tým pádom vôbec nezmenšili.¹⁰⁶

⁹⁹ ARPÁŠ, Róbert. Od autonómie k samostatnosti. In ŠMIGEL, Michal (ed.). Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov IV. Banská Bystrica: Katedra histórie FHV UMB a Ústav vedy a výskumu UMB, 2005, s. 11.

¹⁰⁰ BAKA, ref. 51, s. 12.

¹⁰¹ LETZ, ref. 7, s. 67.

¹⁰² BAKA, ref. 51, s. 13.

¹⁰³ BAKA, ref. 51, s. 14.

¹⁰⁴ HOENSCH, ref. 56, s. 84.

¹⁰⁵ HOENSCH, ref. 56, s. 85.

¹⁰⁶ ARPÁŠ, ref. 99, s. 13.

V polovici októbra predložila svoje požiadavky na revíziu hraníc aj poľská vláda. Vyvolalo to rozhorčenie v autonómnej vláde a spochybnenie postavenia polonofilského krídla. Sidor, vystupujúc ako oficiálny delegát slovenskej vlády sa snažil na svojej návšteve tieto požiadavky anulovať.¹⁰⁷ Poľsko malo síce záujem o vytvorenie samostatného Slovenského štátu, ale k odloženiu nárokov na úprave hraníc by to nevedlo.¹⁰⁸ Slovenskí politici boli šokovaní z poľskej nóty z konca októbra. Rozsah územných požiadaviek bol väčší v porovnaní s tými, o ktorých bol informovaný K. Sidor. Navyše bola tu požiadavka okamžitého splnenia poľských nárokov. Pod nátlakom a za súhlasu autonómnej vlády československá vláda tieto požiadavky splnila. Ovplyvnilo to slovensko-poľské vzťahy a prispelo k tesnejšiemu naviazaniu na Nemecko.¹⁰⁹

Snaha radikálov budovať kontakty s Nemeckom bola zjavná už pred obdobím autonómie, avšak až počas neúspešne sa vyvíjajúcich rokovaní s Maďarskom v Komárne sa stala reálnou. Súkromná audiencia F. Ďurčanského, F. Karmasina a A. Macha u H. Goringa prebehla 12. októbra. Šlo o prvé prijatie slovenského politika na vysokej úrovni v Tretej ríši.¹¹⁰ Minister rozvíjal predstavy o budúcom usporiadaní Slovenska spôsobom, ktorý dával tušiť, že nie je so súčasným stavom spokojný. Snažil sa vzbudiť záujem u nemeckých politikov o Slovensko a získať si ich podporu proti Maďarsku. Ubezpečoval maršala, že na zasadnutí „*prvého slovenského snemu bude vyhlásené samostatné Slovensko.*“

J. Tiso na svojej prvej návšteve Nemecka 19. októbra sa s J. von Ribbentropom rozprával hlavne o autonómnom Slovensku a prezentoval myšlienku pomalého vývoja s prípadným rozdelením štátu, ak by ústredná vláda nedodržala dohody. Ďurčanský sa vyslovil skôr za úplnú samostatnosť Slovenska. Závery rozhovorov ohľadne budúcich hraníc s Maďarskom vyznievali optimisticky.¹¹¹

Slovensko-maďarské neúspešné rokovania o územnom vypořádání ukončila Prvá viedenská arbitráž 2. novembra. Stratou viac ako 10 000 km² územia a takmer

¹⁰⁷ BYSTRICKÝ, Valerián. Zahraničnopolitické aktivity Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. In BYSTRICKÝ, Valerián - MICHELA, Miroslav - ŠVARC, Michal et al. Rozbitie alebo Rozpad. Bratislava: VEDA, 2010, s. 146.

¹⁰⁸ BYSTRICKÝ, ref. 107, s. 146.

¹⁰⁹ ARPÁŠ, ref. 99, s. 14.

¹¹⁰ BYSTRICKÝ, ref. 107, s. 143.

¹¹¹ BYSTRICKÝ, ref. 107, s. 144.

860 000 obyvateľov prišlo Slovensko o svoju poľnohospodársku sebestačnosť a vláda musela urýchlene pristúpiť k reorganizácii v hospodárskom, finančnom a technicko-správnom sektore..¹¹²

Ústavný zákon o autonómii Slovenskej krajiny skončil zápas nielen o realizáciu Pittsburskej dohody, ale hlavne o celkové štátoprávne postavenie Slovenska v republike. Prijatý 22. a nadobudol právoplatnosť 25. novembra.¹¹³ Zákon predpisoval voľbu do snemu Slovenskej krajiny do dvoch mesiacov po jeho uverejnení. Voľby sa konali 18. decembra, zastúpenie poslancov v sneme však neodrážalo rozvrstvenie politických síl na Slovensku, pretože kandidátov vyberala HSĽS a na mnohých miestach priebeh volieb kontrolovala HG.¹¹⁴

¹¹² HOENSCH, ref. 56, s. 79.

¹¹³ BYSTRICKÝ, ref. 88, s. 217.

¹¹⁴ BYSTRICKÝ, ref. 88, s. 225.

3. HSLŠ v období 1939 - 1942

Po prvom zasadnutí Snemu Slovenskej krajiny 18. januára 1939 došlo k určitému obmedzeniu radikálov a k čiastočnej rekonštrukcii vlády.¹¹⁵ Kým na sneme dominovali zástupcovia umiernennej politickej autonómie, po zasadaní radikáli demonštrovali pochodom HG slovenskej vláde a hosťom z Prahy svoju moc.¹¹⁶ Napriek tomu sa ešte stále mohlo rátať s evolučným vývojom česko-slovenských vzťahov, Tiso a umiernení dali na vedomie svoje želanie budovať autonómiu s pomocou ústrednej vlády a nerozbíjať republiku. Tento postoj bol dôsledkom hospodárskej a finančnej slabosti Slovenska, ktorá sa mohla vyriešiť len s pomocou českej hospodárskej pomoci.¹¹⁷

Aktivity radikálneho krídla na začiatku roku 1939 rástli. V. Tuka vo svojom novoročnom článku vyzýval obyvateľstvo, aby sa neuspokojilo s tým, čo doteraz dosiahlo zákonom o autonómii.¹¹⁸ Pod ochranou novozaloženej Nemecko-slovenskej spoločnosti začali radikáli 30. januára svoju ofenzívu proti umierneným. 5. februára žiadal šéf propagandy A. Mach na vystúpení v Rišňovciach nielen radikálne riešenie židovskej otázky a vrátenie maďarských území obývaných Slovákmi, ale aj úplnú suverenitu Slovenska.¹¹⁹ Rôzni nacistickí emisári, agenti ale aj politickí predstavitelia dávali najavo nedôveru k existencii Č-SR a tvrdili, že Slovensko musí vyhlásiť samostatnosť, ak sa nechce stať obeťou Maďarska. Tieto zámery potvrdil A. Hitler V. Tukovi 12. februára.¹²⁰ Tuka vysvetlil, že považuje ďalšie spolužitie s Čechmi v spoločnom štáte za nemožné, na druhej strane Hitler označil existenciu Č-SR za problematickú a vyjadril ochotu garantovať samostatnosť slovenského štátu po jeho vyhlásení. Z rozhovoru plynulo, že Nemecko má eminentný záujem na vyhlásení slovenskej samostatnosti a tento proces chce podporiť.¹²¹

¹¹⁵ BYSTRICKÝ, ref. 88, s. 226.

¹¹⁶ HOENSCH, ref. 56, s. 104.

¹¹⁷ HOENSCH, ref. 56, s. 105.

¹¹⁸ HOENSCH, ref. 56, s. 131.

¹¹⁹ HOENSCH, ref. 56, s. 135.

¹²⁰ BYSTRICKÝ, ref. 88, s. 227.

¹²¹ BYSTRICKÝ, ref. 88, s. 228.

3.1. Cesta k Slovenskému štátu

Na prelome februára a marca mala ústredná vláda správy z rôznych zdrojov o množiacich sa kontaktoch radikálov s nacistami. Vyhrotil sa aj vzťah s autonómnou vládou, vďaka finančným otázkam a separatistickým tendenciám radikálov.¹²² Prístup dvoch krídiel vo vnútri HSĽS zostával ohľadne existencie republiky a vytvorení samostatného slovenského štátu nemenný. V rámci umierneného krídla sa presadzovala myšlienka utvorenia samostatného štátu evolučnou a legálnou cestou. Rezolúcia prijatá na zasadnutí snemu 6. marca to potvrdzovala. Postup vyhlásenia štátu sa zakladal na predstave, že na pôde snemu dôjde k vyhláseniu, keď to za vhodné uznajú poslanci. V marcových dňoch ale neplánovali a nepredpokladali samostatnosť vyhlásiť.¹²³ Predstavitelia umierneného vychádzali zo snahy zabezpečiť vnútropolitické podmienky a vonkajšie garancie pre fungovanie nového štátu. Nemecko naliehalo na urýchlené vyhlásenie samostatnosti a podmieňovalo tým ekonomickú pomoc Slovensku.¹²⁴ Aj v dôsledku týchto tlakov pripravovalo radikálne krídlo začiatkom marca puč pomocou HG. S účasťou J. Tisa a K. Sidora sa nepočítalo. Ústredná vláda tieto snahy a konanie Tisu, ktorý nechával radikálom čoraz väčší priestor sledovala so znepokojením. Vláda sa preto rozhodla zachrániť integritu republiky pred radikálmi a snahami A. Hitlera.¹²⁵

Pražská vláda poslala na Slovensko v noci z 9. na 10. marca armádu a četnícke sily. Tisova vláda bola odvolaná prezidentom a radikálni politici mali byť internovaní.

J. Tiso voči vojenskému zásahu nijako neprotestoval, no ani ho neschvaľoval. Po zosadení odišiel na faru do Bánoviec.¹²⁶ Tento takzvaný „*Homolov puč*“ bol ideálnou príležitosťou pre Nemecko zorganizovať rozbitie Č-SR. Utvárali sa podmienky, aby slovenskí politici požiadali Nemecko o pomoc. Žiadna žiadosť nielenže neprichádzala, ale z politikov sa nikto okrem aktivít F. Ďurčanského vo Viedni nechystal vyhlásiť samostatnosť. Politici odmietali možnosť pozvať nemeckú armádu na Slovensko z obavy, žeby tu zostala natrvalo. Ukázalo sa, že nacisti

¹²² BYSTRICKÝ, ref. 88, s. 230.

¹²³ BYSTRICKÝ, ref. 88, s. 231.

¹²⁴ BYSTRICKÝ, ref. 88, s. 232.

¹²⁵ LACKO, Martin. Slovenská republika 1939-1945. Bratislava: Perfekt a Ústav pamäti národa, 2008, s. 29.

¹²⁶ LACKO, ref. 125, s. 30.

nemajú na Slovensku spojencov, ktorí by realizovali ich plány.¹²⁷ Revolučné podmienky sa nacistom nepodarilo vytvoriť. Ani demonštrujúca akademická garda, ktorá inšpirovaná Ďurčanským presadzovala požiadavku okamžitého vyhlásenia Slovenského štátu, ani spolupráca sa členmi DP nepredstavovala silu, ktorá by mohla splniť funkciu revolučného výbuchu.¹²⁸

11. marca bol vymenovaný K. Sidor za premiéra. Výsledky zásahu boli rozporuplné. Stúpcov umiernennej politiky si nenaklonil a poskytol argumenty radikálom v propagande proti Čechom.¹²⁹ Hitlerovi emisári navštívili Sidora v noci z 11. na 12. marec s požiadavkou vyhlásenia samostatného Slovenska. Sidor odmietol žiadosť s ohľadom na nekompetentnosť a neústavnosť aktu. Jeho reakcia prekvapila viacerých politikov HSĽS a tiež nacistov.¹³⁰ Sidor 14. marca abdikoval z funkcie premiéra, podal demisiu vlády a vzdal sa aj vedenia v HG, kde ho zastúpil A. Mach. Tieto zmeny boli vynútené nacistami.¹³¹

A. Hitler sa dostal do časovej tiesne, preto pozval 13. marca J. Tisa do Berlína. Hitler aj Ribbentrop mu oznámili úmysel zlikvidovať Č-SR obsadením českých území a Slovensko ponechať osudu (t.j. rozdeleniu medzi Maďarsko a Poľsko). Hitler ponúkol Tisovi možnosť samostatnosti s garanciou budúcej republiky. 14. marca na zasadnutí snemu Tiso vylíčil rokovania v Berlíne. Rokovanie sa nieslo v znamení strachu a neistoty. Vyhlásenie Slovenského štátu sa uskutočnilo povstaním poslancov a zaspievaním piesne, vzápätí predsedníctvo menovalo novú vládu.¹³²

Tisova vláda sa si uvedomovala následky žiadosti o ochranu, ktorá legalizovala pobyt nemeckých vojsk na území Slovenska. Slovenská vláda ústami A. Macha vysvetľovala, že prítomnosť vojsk je len dočasná na zabezpečenie pokoja v krajine a vojská ochraňujú len hranice a nijako tým nenarušujú suverenitu Slovenska.¹³³ J. Tiso, V. Tuka a F. Ďurčanský v snahe obmedziť podmienky zmluvy začali rokovať 17. marca vo Viedni. Nároku OKW zo strategických dôvodov pripojiť územie západného Slovenska k protektorátu sa neúprosne bránili. Tiso uveril slovám Hitlera, ktoré zaručovali úplnú samostatnosť Slovenska, nemennosť hraníc a jeho

¹²⁷ BYSTRICKÝ, ref. 88, s. 235.

¹²⁸ BYSTRICKÝ, ref. 88, s. 236.

¹²⁹ LACKO, ref. 125, s. 31.

¹³⁰ KÁZMEROVÁ, ref. 18, s. 93.

¹³¹ KÁZMEROVÁ, ref. 18, s. 97.

¹³² KAMENEC, ref. 38, s. 71.

¹³³ HOENSCH, ref. 56, s. 197.

právo na štátnu a hospodársku suverenitu.¹³⁴ Tuka a Ďurčanský zmluvu podpísali 18. marca a zaviazali sa, že Tisa presvedčia do nasledujúceho dňa. Tiso síce videl, že text zmluvy je trochu iný ako mu ho predniesol Hitler, ale napriek tomu ju podpísal 19. marca.

V texte zmluvy nemecká ríša prevzala ochranu politickej nezávislosti Slovenského štátu a jeho územia. Na jej uskutočnenie si nemecká strana nárokovala v zóne ohraničenou západnou hranicou a na východe Bielymi Karpatmi, Malými Karpatmi a Javorinou zriaďovať vojenské základne a udržiavať v nich vojenskú silu podľa vlastného uváženia. V zóne sa uplatňovali výsostné práva nemeckej vojenskej správy a nemeckí občania podliehali nemeckej súdnej právomoci.¹³⁵

Kontrolou hospodárstva, stanovenou v tajnom protokole sa porušovalo právo na skutočnú suverenitu. Nároky ríšskej strany na využívanie nerastného bohatstva mali natoľko široké rozpätie, že J. Tiso si chcel nechať podpis protokolu autorizovať iba celou vládou. Ribbentrop si vynútil jeho súhlas pod hrozbou, že ochrannú zmluvu podpíše až po podpísaní hospodárskej zmluvy. Prijatím ochrannej zmluvy bola slovenská samostatnosť výrazne obmedzená a krajina postavená de facto na úroveň Protektorátu Čechy a Morava.¹³⁶

V nových podmienkach existencie Slovenskej republiky nastáva preskupovanie síl na poli vnútornej politiky. Kým do 14. marca platilo rozdelenie na umiernené a radikálne krídlo z hľadiska postoja k slovenskej samostatnosti, po tomto dátume sa význam tohto rozdelenia posúva do roviny postoja k Nemecku a ochote napodobňovať, či nenapodobňovať jeho režim. Ukázalo sa to v súvislosti s prijatím novej ústavy. Komisii pre vypracovanie ústavy predsedal Tuka. Niektorí členovia komisie navrhovali silnú hlavu štátu, iní posilnenie výkonnej moci na úkor zákonodarnej.¹³⁷ Do funkcie prezidenta sa rátalo s J. Tisom. Ten musel rátať s tým, že kompetencie jeho úradu budú mať svoje limity. Mohol sa teda venovať budovaniu svojej pozície v rámci HSLS. Keď radikáli otvorene presadzovali Tisa za prezidenta, rátali pravdepodobne s tým, že vývoj ústavného systému bude smerovať k posilňovaniu výkonnej moci. Navyše v tomto období ešte nebolo zrejmé, či si Tisovo umiernené krídlo udrží rozhodujúce slovo v rámci HSLS.¹³⁸

¹³⁴ HOENSCH, ref. 56, s. 199.

¹³⁵ HOENSCH, ref. 56, s. 201.

¹³⁶ HOENSCH, ref. 56, s. 202.

¹³⁷ LETZ, ref. 7, s. 71.

¹³⁸ LETZ, ref. 7, s. 72.

Ústava bola prijatá 21. júla. Išlo o zmes demokratických a autoritatívnych foriem. Odzrkadlilo sa v nej aj postavenie HSĽS, kde v paragrafe 58 sa konštatuje: „slovenský národ zúčastní sa štátnej moci prostredníctvom Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (strany slovenskej národnej jednoty)“.¹³⁹

3.2. Trenčiansky zjazd (30. 9. - 1. 10. 1939)

Postavenie strany ústava bližšie nešpecifikovala, ďalej ho však rozvíjal zákon o HSĽS, ktorý vyšiel 28. septembra 1939. Tento zákon potvrdil predchádzajúci vývoj v strane, keď potvrdzoval postupné likvidovanie samostatnej aktivity na úrovni nižších zložiek strany. Menovanie členov výborov miestnych, okresných a župných organizácií totiž aj podľa zákona prešlo do právomoci generálneho sekretára, resp. predsedu strany. Vodcovský princíp však tento zákon nezakotvoval. Organizačne sa podľa neho strana skladala z užšieho a širšieho predsedníctva, župných okresných a miestnych organizácií. Vrcholnou ustanovizňou strany mal byť jej zjazd. Zákon tiež zabezpečoval kumulovanie najvyšších štátnych a straníckych funkcií, keď predstavitelia vlády a predsedníctva snemu (pokiaľ boli členmi HSĽS) mali byť zároveň členmi širšieho predsedníctva strany.

Zákon o HSĽS bol načasovaný na zjazd strany, ktorý sa zišiel 30. 9. - 1. 10. Išlo o historicky posledný zjazd HSĽS. Hlavný referát tu mal J. Tiso, ktorý načrtnol činnosť a postavenie strany od jej vzniku. Prisúdil jej dejinnú úlohu pri završení boja slovenského národa o svoju identitu a samostatnosť. Z toho vyvodil právomoc strany, byť jedinou oprávnenou reprezentantkou slovenského národa.¹⁴⁰

Práve na tomto zjazde došlo k prvému vážnemu stretu medzi radikálnym a umierneným krídlom. Návrh A. Macha vymenovať J. Tisa za predsedu strany bol aklamačne prijatý. Širšie predsedníctvo strany bolo zostavené na základe kompromisov. Avšak do užšieho predsedníctva sa dostal namiesto troch radikálov navrhnutých Machovou kandidátkou len jeden na kandidátke J. Tisa.¹⁴¹ Toto víťazstvo Tisovej kandidátky upevnilo pozície jeho a umierneného krídla v strane. Mohol budovať tradičnú ľudácku kresťansko-národnú orientáciu štátu a strany a

¹³⁹ BAKA, ref. 51, s. 26.

¹⁴⁰ BAKA, ref. 51, s. 28.

¹⁴¹ Podpredsedami sa stali V. Tuka, F. Ďurčanský, M. Sokol, J. Buday.

zároveň sa sústrediť na zápas s radikálmi, ktorí hlásali aplikáciu národného socializmu na slovenské pomery.¹⁴²

Umiernené krídlo sa snažilo formálne prepojiť a podriaďiť HG strane. Dôvodom bolo úsilie eliminovať silné mocenské centrum radikálneho krídla.¹⁴³ Trend posilňovania postavenia HG potvrdilo vládne nariadenie na reorganizáciu HG z 5. septembra. Nariadenie zaviedlo povinný výkon služby pre všetkých mužských občanov slovenskej národnosti „vo veku od 6 do 60 rokov, vynímajúc Židov“.¹⁴⁴ Nesporný ústupok radikálom bol 3. bod §5, podľa ktorého garda mohla kontrolovať a zasahovať takmer vo všetkých sférach verejného i súkromného života časti obyvateľstva v prípade podozrení z protištátnych záujmov.¹⁴⁵ Proti nariadeniu protestovali prívrženci bývalých politických strán, ktorí odmietali koncepciu povinného členstva v HG.¹⁴⁶ Osobitnú skupinu tvorili evanjelici, ktorí žiadali, aby bola z gardy vylúčená náboženská zložka, nakoľko podľa ich mienky by sa mala venovať výlučne vojenským a branným povinnostiam.¹⁴⁷ Nové nariadenie o HG z 21. decembra, obmedzilo jej postavenie. Garda bola kontrolovaná stranou, prišla o právo kontrolovať verejný život, zrušené bolo aj povinné členstvo v HG pre mužov od šesť do šesťdesiat rokov, ktoré ostalo na báze dobrovoľnosti.¹⁴⁸ Radikáli poslali koncom roka 1939 memorandum ríšskemu vedúcemu SS H. Himmlerovi za účelom zavedenia národného socializmu na Slovensku.¹⁴⁹

Vydanie opraveného nariadenia vyhrotilo vzťahy medzi umierneným a radikálnym krídlom. Mach vo svojom novoročnom prejave medzi riadkami skritizoval zriadenie a systém a fakt, že pozície v štáte neobsadzujú v prvom rade členovia HG.¹⁵⁰ Otvoreným prejavom nespokojnosti radikálov bola porada župných a okresných veliteľov HG 6.-7. januára 1940. A. Mach tu vyhlásil, že HG je odhodlaná odstrániť všetko, čo jej zabraňuje zaviesť dôsledný autoritatívny režim. Prítomný generálny tajomník HSĽS J. Kirchbaum označil vzťah strany a HG za

¹⁴² LETZ, ref. 7, s. 77.

¹⁴³ LETZ, ref. 7, s. 73.

¹⁴⁴ SOKOLOVIČ, ref. 19, s. 212.

¹⁴⁵ SOKOLOVIČ, ref. 19, s. 212.

¹⁴⁶ SOKOLOVIČ, ref. 19, s. 218.

¹⁴⁷ SOKOLOVIČ, ref. 19, s. 219.

¹⁴⁸ MICHELA, Miroslav. Miesto a úloha Karola Murgaša v radikálnom prúde slovenskej politiky v období rokov 1939-1941. In LACKO, Martin (ed.). Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov I. Trnava: Katedra histórie Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda Trnava, 2002, s. 86.

¹⁴⁹ MICHELA, ref. 148, s. 87.

¹⁵⁰ SOKOLOVIČ, ref. 19, s. 244.

dobry, čím odmietol myšlienky radikálov. Vo februári sa radikáli pokúsili vyvolať krízu podaním demisie A. Macha z funkcie hlavného veliteľa HG. J. Tiso demisiu najskôr neprijal v obave o nemecký zásah, ale v máji vymenoval za nového veliteľa F. Galana.¹⁵¹ Zmeny na čele HG potvrdili dominantné postavenie J. Tisu vo vedení strany a štátu. Zákon zo 4. júla podriadil HG vedenie HSĽS a určil, že predseda HSĽS je najvyšším veliteľom HG a podpredsedovia sú jeho zástupcami. Zákon mal slúžiť ako poistka proti zneužitiu gardy radikálmi. Hoci si umiernené krídlo upevnilo postavenie, radikáli verili v zmenu a nastolenie vlády V. Tuku a A. Macha. Tá mala prísť po salzburských rokovaníach.¹⁵²

3.3. Salzburský diktát

Veľkú časť svojho úsilia venoval J. Tiso zápasu medzi obidvomi krídlami v strane. Boj mal niekoľko rovín: mocensko-politickú, ideologickú, personálnu. V podstate šlo o rozdielne pohľady na budovanie režimu v štáte. Radikáli presadzovali mechanickú aplikáciu nacistického vzoru do slovenských podmienok, so všetkými dôsledkami z toho vyplývajúcimi. Umiernené krídlo nepochybovalo o nutnosti budovať totalitný systém, chceli ho však zavádzať postupne pri zachovaní určitej kontinuity predošlého vývoja. J. Tiso v zápase preukazoval schopnosť manévrovania, pragmatizmu a razancie.

Vytriezvenie priniesli Tisovi až udalosti v letných mesiacoch 1940.¹⁵³

Alarmujúce správy F. Karmasina na jar a v prvej polovici leta o oslabovaní nemeckého vplyvu na Slovensku a pozícia „*jediného poradcu*“ predsedu vlády V. Tuku mu poskytovali dostatočný priestor, aby mohol nielen zasahovať do vnútropolitického diania, ale zároveň aj informovať a dávať ríšskonemeckým inštanciam podnety na riešenie problému, ktoré by Slovensko ešte viac pripútali k Nemecku.¹⁵⁴ 12. júla vydali A. Sznacký a R. Vávra memorandum, v ktorom kritizujú V. Tuku a

¹⁵¹ LETZ, ref. 7, s. 74.

¹⁵² LETZ, ref. 7, s. 75.

¹⁵³ KAMENEC, ref. 38, s. 80.

¹⁵⁴ SCHVARC, Michal. K otázke genézy kontaktov a vzťahov vedenia slovenskej menšiny a Hlinkovej slovenskej ľudovej strany v rokoch 1937 - 1938. In BARTLOVÁ, Alena (ed.). Slovenská ľudová strana v dejinách 1905-1945. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2006, s. 92.

A. Macha a žiadajú vylúčenie kléru z politickej a hospodárskej činnosti. Dokonca žiadali pretvoriť Slovensko na nemecký protektorát. Tento pokus o zmenu politickej orientácie sa nevydaril, osoby neboli pre Nemecko dostatočne hodnoverné.

Počas Karmasinovej návštevy u predsedu vlády 13. júla sa rokovalo aj o rekonštrukcii vlády a zmenách na postoch v predsedníctve HSLŠ. V. Tuka predostrel nasledovný scenár: v septembri dôjde k rekonštrukcii vlády, pričom si V. Tuka nárokoval aj na rezorty zahraničia a národnej obrany, pozíciu ministra vnútra mal obsadiť A. Mach. Obidvaja sa aj zhodli na Kirchbaumovom odchode z postu generálneho tajomníka, nevedeli sa zhodnúť na náhrade. Tukove obavy v prípade, ak by prezident jeho návrhy odmietol, sa vodca DP snažil rozptýliť konštatovaním, že ak by takýto zoznam dostal z Berlína, nezostane mu nič iné len ho akceptovať.

F. Karmasin kategoricky trval na splnení týchto personálnych zmien, k čomu v priebehu augusta aj došlo. Hybnou silou týchto zmien však nebol Karmasinov nátlak, ale diktát Nemeckej ríše.¹⁵⁵ Po rokovaníach v Salzburgu (27. - 28. júl) získali radikáli väčší podiel na moci, keď F. Ďurčanský musel odísť z vlády, jeho ministerstvá prebrali A. Mach a V. Tuka.¹⁵⁶ K HSLŠ bol pridelený nemecký poradca H. Pehm, ktorý získaval informácie o jej činnosti a posielal ich do Berlína.¹⁵⁷

V. Tuka po návrate zo Salzburgu na manifestácii slovensko-nemeckého priateľstva zopakoval, že Slovensko vstupuje do novej éry národného socializmu.¹⁵⁸ Naznačil, že Slovensko má prvenstvo v obrodzovacom procese v duchu národného socializmu. J. Tiso reagoval v prejave 6. augusta v Bratislave. Zdôraznil ideologickú pestrosť spojencov Nemecka a hlavne princíp ľudového Slovenska (volksische Slovakei). Podľa Tisa nemeckí činitelia „opätovne prízvukovali, že nemecký národný socializmus nie je vývozným predmetom, ale ani nie podmienkou spojenectva s Veľkonemeckou ríšou...“¹⁵⁹

Oficiálne vyjadrenia predstaviteľov oboch krídel zdôrazňovali jednoty, avšak bola tu priepasť nedôvery. Umiernení považovali radikálov za skupinu mocichtivých osôb, ktorá svoje ambície maskovala servilným vystupovaním voči Nemecku. Naopak radikáli videli v umiernených len prekážku na ceste k novej vízii spoločnosti. J. Tiso

¹⁵⁵ SCHVARC, ref. 154, s. 90.

¹⁵⁶ A. Mach sa stal ministrom vnútra, V. Tuka ministrom zahraničia

¹⁵⁷ LETZ, ref. 7, s. 82.

¹⁵⁸ „Salzburg znamená pre nás Slovákov novú blaženú dobu, lebo ním vstupujeme do éry, v ktorej na Slovensku podľa nemeckého vzoru zavládne slovenský národný socializmus...“

¹⁵⁹ LETZ, ref. 7, s. 78.

v prejave 29. augusta zdôraznil ideovú jednotu strany a jednotu disciplíny, čo bola zároveň výzva pre radikálov na podriadenie sa.¹⁶⁰

Rezonovať začala aj otázka náboženská ako protirečivý aspekt k národnému socializmu. Nacistická novopohanská ideológia bola v rozpore s kresťanskou náukou ku ktorej sa ľudácky režim hlásil. V. Tuka vyhlásil, že národný socializmus nie je v rozpore s kresťanskou náukou, dokonca apeloval na katolíckych kňazov aby osvojenie tejto myšlienky propagovali aj medzi veriacimi. J. Tiso dokonca národnosocialistickú náuku stotožnil na selektívnu základe s pápežskými encyklikami. V zmysle „čo pápež zatratil, zatratil som aj ja, ale čo som v národnom socializme našiel dobré to som vybral“.¹⁶¹

Koncom augusta 1940 zorganizoval Murgaš komplot voči prezidentovi J. Tisovi. Podľa plánu mal na Tisovo miesto nastúpiť vtedajší predseda vlády V. Tuka a novým predsedom vlády sa mal stať Karol Sidor. Pravdepodobne boli do akcie zapojení aj Kruhy okolo nemeckého poradcu pri HG V. Nagelera a vyslanca M. von Kilingera. Plán však nemal nádej na úspech, keďže ani oficiálne nemecké kruhy si také niečo nepriali.¹⁶²

Snahy radikálnej skupiny strhnúť na seba iniciatívu, či už žiadosťami V. Tuku o rekonštrukciu vlády alebo tajné pokusy o puč nenachádzali odozvu.¹⁶³ 15. januára 1941 predniesol J. Tiso vyhlásenie, ktoré venoval úvahe o poslaní HSĽS. Zdôraznil jej úlohy, keď pomáha budovať jednotný národ a neváha označiť každého, kto nesúhlasí s programom organizovaného slovenského nacionalizmu a smerovaním štátu za zradcu.¹⁶⁴ Tisova reč bola jasnou odpoveďou na snahy zaviesť na Slovensku národnosocialistické myšlienky do praxe. Svojou rečou naznačil, že snahy gardy a radikálov boli podľa neho len snahami, ktoré však nemali reálnu šancu na úspech.¹⁶⁵ V. Tuka vyhlásil na kurze veliteľov HG štrnásť programových bodov, v ktorých konkretizoval princípy národnosocialistického programu publikovaného na slovenské sociálne, hospodárske a politické podmienky. Navrhoval zmeniť štruktúru

¹⁶⁰ LETZ, ref. 7, s. 79.

¹⁶¹ HRUBOŇ, Anton. K problematike ideológie slovenského národného socializmu. In SOKOLOVIČ, Peter (ed.). Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov VIII. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2009, s. 23.

¹⁶² MICHELA, ref. 148, s. 97.

¹⁶³ LETZ, ref. 7, s. 82.

¹⁶⁴ LETZ, ref. 7, s. 83.

¹⁶⁵ SOKOLOVIČ, ref. 19, s. 302.

HSLŠ i zmyšľanie členstva a vedenia. Hoci sa pokus o prevzatie moci nekonal, bolo štrnásť tés otvoreným vyjadrením nespokojnosti voči strane a J. Tisovi.¹⁶⁶

Krokom k posilneniu pozícií J. Tisa ako prezidenta na úkor snemu bolo schválenie ústavného zákona 7. októbra, ktorým počet poslancov snemu klesol na 40, čiže na polovicu ústavou predpísaného počtu. Zabezpečila sa prevaha umiernených v sneme a jeho životnosť. Zákon dal možnosť prezidentovi menovať a odvolávať poslancov.¹⁶⁷

Umiernené krídlo sa pod tlakom radikálov pokúsilo o vlastnú a dominantnú interpretáciu slovenského národného socializmu. Tú vypracoval Š. Polakovič, podľa ktorého znamená slovenský národný socializmus rozvoj ľudovej národnej svojráznosti a je vyjadrením starého kresťansko-národného ideového základu. Veľkú pozornosť venoval zmene ústavy zavedením vodcovského systému. Spojenie funkcií „*Vodcu strany*“ a predsedu vlády by splnilo svoj účel, pretože by ukázalo vôľu inšpirovať sa nemeckým národným socializmom a zároveň by eliminovalo radikálov.¹⁶⁸

Návrh zákona o HSLŠ podaný 28. septembra 1942 predsedom Slovenského Snemu M. Sokolom výrazne posilňoval právomoc predsedu strany, ktorý mohol vydávať rozkazy záväzné pre všetkých členov strany. De facto zavádzal princíp vodcovského systému. Výraznejšie zmeny prehlbujúce tento návrh presadilo užšie predsedníctvo 8. októbra 1942. Zákon bol prijatý ako nie ústavný 22. októbra 1942. Namiesto označenia predsedu HSLŠ sa zavádza označenie Vodca. Ten mal byť volený zjazdom, ktorý sa mal schádzať každých päť rokov. Zjazd ale prestal byť vrcholným fórom strany. Vytvoril sa ústredný výbor ako poradný orgán Vodcu. Taktiež sa sprísnilo prijímanie nových členov strany.¹⁶⁹

Dôvody na zavedenie vodcovského systému boli iné ako v Nemecku, išlo o krok, ktorý mal posilniť umiernené krídlo, eliminovať radikálov a zároveň nevyvolať znepokojenie v Nemecku. Strana síce vytvorila centrum, ktoré malo právomoc zasahovať do štátnych orgánov, ale so štátnym aparátom nesplynula a nevytvorila ani kádrový systém.¹⁷⁰ Vodcovský systém sa verejnosti prezentoval ako stredná cesta medzi režimami „*vladárskymi*“, ktoré boli historickým prežitkom a

¹⁶⁶ LETZ, ref. 7, s. 84.

¹⁶⁷ LETZ, ref. 7, s. 87.

¹⁶⁸ LETZ, ref. 7, s. 86.

¹⁶⁹ LETZ, ref. 7, s. 93.

¹⁷⁰ LETZ, ref. 7, s. 94.

„demokratickými štátnymi formami, ktoré sklamali.“ Vodca mal v vládnuť nie ako diktátor, ale na základe dôvery a opierať sa o mravnú silu.¹⁷¹

¹⁷¹ PODOLEC, Ondrej. HSLŠ v pozícii štátnej strany (1938 - 1945). In BARTLOVÁ, Alena (ed.). Slovenská ľudová strana v dejinách 1905-1945. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2006, s. 277.

4.0 Židovská otázka

4.1 Boj krídel v strane na pozadí arizácie (1939 - 1941)

Obidve krídla v HSEŠ mali záujem na obmedzení židovského vplyvu v hospodárstve v tesnej spojitosti s arizáciou. Arizácia sa mala stať nástrojom vytvorenia slovenskej podnikateľskej vrstvy a zároveň zdrojom príjmov pre štát. Názory radikálov a umiernených sa však rozchádzali v otázke spôsobu vykonania arizácie.¹⁷² Napriek tomu, že v podmienkach autonómneho Slovenska protižidovské hospodárske opatrenia dospeli iba do štádia koncepcií a návrhov, práve v tomto období sa ich riešenie nastolilo ako jeden z nosných atribútov vládnej politiky. Hospodárske kruhy vytýčili plán postupnej eliminácie vplyvu židovského kapitálu na Slovensku tzv. evolučnou cestou.¹⁷³ Umiernené krídlo postupne docielilo schválenie pripravovaných antisemitských hospodárskych zákonov a vládných nariadení, ale len niektoré mali ďalekosiahly vplyv. Zásahy do vlastníckych práv židovského obyvateľstva prostredníctvom legislatívnych opatrení slovenského štátu začali sériou vládných nariadení z roka 1939 na podklade tzv. zmocňovacieho paragrafu zákona č. 1/1939. Vlastníctvo Židov v podnikovej sfére obmedzilo napríklad vládne nariadenie o mimoriadnych zásahoch do oprávnenia hostinských a výčapníckych živností.

Vyvrcholenie protižidovských opatrení v hospodárskej sfére do septembra 1940

predstavoval zákon o pozemkovej reforme a prvý arizačný zákon.¹⁷⁴ Objektom pozemkovej reformy sa stal poľnohospodársky majetok Židov. Prvý arizačný zákon bol prijatý 25. apríla 1940, ako výsledok sporov medzi umierneným a radikálnym krídlom mocenských štruktúr. Vytýčil postupnú dlhodobú arizáciu podnikovej sféry núteným výkupom. Predpokladal úplnú aj čiastočnú arizáciu. Zákon však prenikol do praxe len okrajovo a na jeho základe sa arizovalo len minimum subjektov¹⁷⁵ V rokoch 1939-42 ovládol slovenský kapitál okolo tridsať významnejších bývalých podnikov a asi desať bánk. Do polovice roka 1940 vládne kruhy propagovali tzv. „dobrovoľnú arizáciu“ priberaním „árijských“ spoločníkov s viac ako 51%

¹⁷² HLAVINKA, Ján. Vznik ústredného hospodárskeho úradu a určenie jeho kompetencií do leta 1942. In SOKOLOVIČ, Peter (ed.). Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov VIII. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2009, s. 64.

¹⁷³ HALLON, Ľudovít. Arizácia na Slovensku 1939-1945. In Acta Oeconomica Pragensia, 2007, ročník 15, č. 7, s. 148-160.

¹⁷⁴ HALLON, ref. 173, s. 150.

¹⁷⁵ 50 subjektov sa arizovalo, 179 zlikvidovalo.

podielom do židovských podnikov.¹⁷⁶ V prvej polovici roka 1940 radikáli tlačili na urýchlenie arizačného procesu. V januári bola diskutabilným krokom V. Tuku zriadená Hospodárska úradovňa predsedníctva vlády (HÚVP), vedená A. Morávkom.¹⁷⁷

Radikálne krídlo pod vedením V. Tuku a A. Macha presadilo na jeseň 1940 „*revolučnú cestu riešenia židovskej otázky*“ podľa vzoru nacistického Nemecka. Hlavným nástrojom realizácie plánov radikálov bol ústavný zákon č. 210 z 3. septembra, ktorý dával vláde počas jedného roka plnú moc v otázkach ďalšieho postupu voči židovskému obyvateľstvu a majetku.¹⁷⁸ Tento zákon bol výsledkom rastúceho tlaku radikálov na čele s V. Tukom a položil základy pre koncentráciu vplyvu predsedu vlády a jeho politických prívržencov na riešenie židovskej otázky.¹⁷⁹ V období od septembra do novembra prijala vláda niekoľko nariadení zásadným spôsobom obmedzujúcich právo židovského obyvateľstva disponovať so svojím vlastným majetkom.¹⁸⁰

Dôležitým medzníkom na ceste k úplnému ovládnutiu židovského majetku štátom bolo nové legislatívne opatrenie zásadnej povahy z 9. septembra 1941, tzv. židovský kódex. Nariadenie sumarizovalo, dopĺňalo a podstatne prehĺbovalo dovedajšiu protižidovskú legislatívu.¹⁸¹ Novým v kódexe bol fakt, že sa riešenie židovského problému postavilo na rasovom základe.¹⁸²

Vyjadrenia J. Tisa zo septembra 1940 o úplnej kresťanskej spravodlivosti a morálke prebiehajúcich protižidovských opatrení môžeme chápať aj ako verbálny zápas s radikálmi. Tiso sa ich však nikdy nepokúsil verejne korigovať.¹⁸³

4.2 Deportácie v roku 1942

Váhanie slovenských politikov čo ďalej so Židmi, po úplnom oklieštení ich spoločenských, ľudských práv a privilégií využilo Nemecko a ponúklo ich vysídlenie na územie Generálneho Gubernátu. Rozhovory s Hitlerom o vysídlení v októbri

¹⁷⁶ HALLON, ref. 173, s. 151.

¹⁷⁷ HLAVINKA, ref. 172, s. 65.

¹⁷⁸ HALLON, ref. 173, s. 153.

¹⁷⁹ HLAVINKA, ref. 172, s. 73.

¹⁸⁰ HALLON, ref. 173, s. 153.

¹⁸¹ HALLON, ref. 173, s. 155.

¹⁸² KAMENEC, Ivan. Po stopách tragédie. Bratislava: Archa, 1991, s. 125.

¹⁸³ KAMENEC, ref. 182, s. 90.

1941 označil A. Mach ako najväčší krok v príprave projektu. O dva mesiace už V. Tuka rokoval s vyslancom Ludinom o konkrétnom postupe a súhlasil o návrhu na vysídlenie. 3. marca 1942 oznámil V. Tuka ostatným členom vlády o začatí deportácií dvadsať tisíc Židov¹⁸⁴, na základe nemeckej požiadavky na pracovnú silu (Nemecko tým maskovalo skutočný účel deportácii).¹⁸⁵ Keďže štátny sekretár Vatikánu vyjadril znepokojenie nad oddelenou deportáciou žien, detí a mužov, po intervencii V. Tuku bolo Nemecko ochotné akceptovať úplnú deportáciu.¹⁸⁶

Židia boli systematickejšie koncentrovaní už od začiatku marca. Sústredňovacie tábory pre Židov začali fungovať až 21. marca.¹⁸⁷ Deportácie prebiehali od 25. marca do 20. októbra.¹⁸⁸ Legalizované boli dodatočne slovenským snemom až 15. mája ústavným zákonom o vyst'ahovaní Židov, súčasne ich snem zbavil štátneho občianstva.¹⁸⁹

Po vojne viacerí politici argumentovali, že pri rozhodovaní o vyst'ahovaní Židov boli pod psychickým i politickým tlakom. Pod vplyvom nemeckých úspechov vo vojne mali strach žiadosť odmietnuť. Obava bola aj z prípadného nemeckého zásahu.¹⁹⁰

J. Tiso zostal v čase deportácií pasívny, pretože ich považoval za akciu V. Tuku a A. Macha. Výstrahám a indíciám o vyvražďovaní Židov, ktoré boli od roku 1942 potvrdzované prenikaním správ z koncentračných táborov buď neveril, alebo ich nebral na vedomie. Zostal vždy neoblomný a celú zodpovednosť presúval na Tuku, Macha, či nemeckých predstaviteľov. Ani raz sa z ľudskej stránky nezmienil o deportáciách vo svojich prejavoch a vyhláseniach.¹⁹¹

16. augusta 1942 sa v prejave snažil obhájiť deportácie ako niečo nie protikresťanského, ale ako spôsob zbaviť sa večného nepriateľa národa. Dodal, že so Židmi sa nič zlé nerobí, len odchádzajú do novej domoviny darovanej A. Hitlerom.¹⁹² Na zahraničné intervencie a ohlasy prichádzajúce hlavne cez Vatikán J. Tiso neodpovedal, pokladal ich zrejme za neadekvátne a neprípustné sa miešanie do

¹⁸⁴ LACKO, ref. 125, s. 72.

¹⁸⁵ KLIMKO, Jozef. Tretia ríša a ľudácky režim na Slovensku. Bratislava: Obzor, 1986, s. 174.

¹⁸⁶ KLIMKO, ref. 185, s. 175.

¹⁸⁷ SOKOLOVIČ, ref. 19, s. 346.

¹⁸⁸ Deportovaných bolo 57 628 Židov

¹⁸⁹ LACKO, ref. 125, s. 73.

¹⁹⁰ LACKO, ref. 125, s. 75.

¹⁹¹ KAMENEC, ref. 38, s. 93.

¹⁹² KAMENEC, ref. 38, s. 94.

vnútornej politiky štátu.¹⁹³ J. Tiso bol so židovským kódexom oboznámený, ale nikdy proti nemu nevystúpil, aj keď nesúhlasil s jeho rasovými kritériami.¹⁹⁴ Faktom však je, že v paragrafoch 255 a 256 si vyhradil právomoc udeľovať Židom výnimky (Židia neboli postihovaní protizidovskými nariadeniami). Za kladné vybavenie žiadosti sa však požadovali vysoké poplatky, prípadne známosť. Preto počet takto zachránených Židov nie je vysoký, zhruba štyri tisíc.¹⁹⁵ Absolútna väčšina výnimiek sa týkala osôb, ktoré už mali rôzne iné pracovné výnimky a židovských konvertitov.¹⁹⁶

Alarmujúce správy o osude slovenských Židov vyvolávali u predstaviteľov štátu znepokojenie a obavy z budúcich politických a trestných následkov deportácií. Viacerí členovia vlády (J. Sivák, J. Stano, G. Medrický) sa začali dožadovať, aby sa na miesta odsunu židov vyslala komisia, ktorá by zistila, čo sa vlastne so Židmi deje. Táto požiadavka V. Tuku s dodatkom, že sa len zaujíma o náboženský život konvertitov, bola tlmočená vyslancovi H. Ludinovi. Eichmann v lete poznamenal, že cesta už nie je možná, pretože väčšina slovenských Židov už nežije. Inšpekcia však bola vybavená tak, že ako zástupcovia slovenského štátu šli D. Wiliscény a redaktor tlačového orgánu DP Grenzbote F. Fiala. Po ich návrate sa v tlači objavovali cynické články o šťastnom živote Židov zo Slovenska.¹⁹⁷

4.3. Riešenie židovskej otázky po zastavení transportov

Deportácie mali pre štát aj nepríjemné hospodárske následky. Musel byť financovaný nielen samotný akt transportov, ale aj za každého židovského občana bolo zaplatených 500 RM. Túto dohodu uzavrel svojvoľne V. Tuka, na rokovanie vlády sa dostala až po dvoch urgenciách nemeckého vyslanectva.¹⁹⁸

Po poslednom transporte zostalo na Slovensku približne dvadsať tisíc Židov, ktorí už mali výnimku. Okrem nich žili v krajine židia v pracovných táboroch.¹⁹⁹ Gardistickí predstavitelia vyhlasovali, že práca HG neustane dovtedy, dokiaľ sa Slovensko nezbaví posledného Žida. Radikálni gardisti sa dožadovali v listoch adresovaných rozličným inštitúciám, či periodikám doriešenia „*židovského*

¹⁹³ KAMENEC, ref. 38, s. 96.

¹⁹⁴ KAMENEC, ref. 38, s. 97.

¹⁹⁵ LACKO, ref. 125, s. 81.

¹⁹⁶ KAMENEC, ref. 38, s. 99.

¹⁹⁷ KAMENEC, ref. 182, s. 191.

¹⁹⁸ KAMENEC, ref. 182, s. 198.

¹⁹⁹ LACKO, ref. 125, s. 82.

problému“, ktorý mal byť ukončený obnovením deportácií. 7. februára 1943 sa A. Mach vyjadril, že transporty by mali byť obnovené pre všetkých Židov bez rozdielu.²⁰⁰ Napriek snahám gardistov sa však deportácie už nepodarilo obnoviť. Aj to bolo ďalšou z príčin, ktorá neskôr spôsobila Machov faktický pád v očiach radikálnych gardistov.²⁰¹ HG sa snažila až do vypuknutia povstania obmedzovať práva zostávajúcich Židov rozličnými spôsobmi.²⁰² Aj Židia chránení prezidentskými výnimkami boli občiansky i ľudsky diskriminovaní a degradovaní.²⁰³

Plánované konečné riešenie tak prišlo až s nemeckou okupáciou 29. augusta 1944. Akékoľvek výnimky zostali neplatné. Požiadavka aby zvyšní židia zostali v pracovnom zaradení na Slovensku bola odmietnutá. Tak isto aj možnosť navrhovaná J. Tisom, aby aspoň príslušníci zmiešaných rodín a skôr prekrstení zostali na území krajiny.²⁰⁴

²⁰⁰ SOKOLOVIČ, ref. 19, s. 359.

²⁰¹ SOKOLOVIČ, ref. 19, s. 360.

²⁰² SOKOLOVIČ, ref. 19, s. 363.

²⁰³ KORČEK, Ján. Slovenská republika 1943-1945. Bratislava: Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 1999, s. 67.

²⁰⁴ LACKO, ref. 125, s. 85.

5.0 HSLS v období 1943-45

Po prijatí vodcovského princípu uplatňovala strana monopol štátno-politickej moci prostredníctvom absolútne subordinovanej organizácie. Tá mala aj výlučné právo na menovanie štátnych a politických funkcionárov.

J. Tiso využil svoje právomoci dané zákonom o HSLS a rekonštruoval predsedníctvo strany. Upevnil si pozíciu aj menovaním svojich stúpcov za predsedov štyroch stavovských združení, ktoré tvorili jedinú povolenú odborovú organizáciu.²⁰⁵ V dôsledku zlého zdravotného stavu nepredstavoval už V. Tuka vážnejšiu hrozbu pre umiernených. 12. januára abdikoval na miesto podpredsedu strany. Postupne sa stiahol z politického života a jeho premiérske funkcie preberá A. Mach. Umiernené krídlo dokázalo vytvoriť takú konšteláciu v straníckych a štátnych orgánoch, ktorá viedla k definitívnemu víťazstvu nad radikálmi a zavedenie vodcovského systému znamená víťazstvo zbraňami radikálov.²⁰⁶

Rastúce neúspechy Nemecka vo vojne sa odrazili aj v slovenskej politike. V HSLS rástli obavy o budúcnosť, defetizmus a pasivita. Oveľa menej sa spomína Nemecko ako hlavný spojenec Slovenska, väčšmi sa však zdôrazňuje svojbytnosť slovenského národa, jeho štátnosť a kresťanský charakter.²⁰⁷ Aj nemeckí predstavitelia konštatujú, že vedúce miesta v strane sú obsadené protinemecky zmýšľajúcimi osobami, ktoré sú síce neškodné, ale zároveň neschopné zaručiť stabilitu na Slovensku, akú záujmy ríše vyžadujú. J. Tiso zostal idealistom. Vymaniť sa spod vplyvu Nemecka by viedlo k okupácií Slovenska, pridať sa na stranu Sovietskeho zväzu Tiso odmietal z ideologického hľadiska, navyše spojenci s existenciou Slovenskej republiky po vojne nepočítali.²⁰⁸

S blížiacim sa frontom sa radikálne menia postoje v armáde, mocenskom aparáte, ale aj verejnosti. V prvom polroku 1944 odmietajú vojaci rukovať a odpor dávajú najavo aj verejne.²⁰⁹ Vo februári vytvorili slovenskí dôstojníci pod vedením náčelníka štábu Veliteľstva pozemných vojsk J. Goliana v Banskej Bystrici Vojenské Ústredie, ktoré bolo poverené organizovať povstanie.²¹⁰

²⁰⁵ KORČEK, ref. 203, s. 33.

²⁰⁶ KORČEK, ref. 203, s. 28.

²⁰⁷ LETZ, ref. 7, s. 99.

²⁰⁸ LETZ, ref. 7, s. 100.

²⁰⁹ LACKO, ref. 125, s. 171.

²¹⁰ KAMENEC, Ivan. Slovenský štát v obrazoch. Praha: Ottovo Nakladatelství, 2008, s. 222.

Na prelome júla/augusta začali vyvíjať činnosť partizánske skupiny zhadzované Sovietskym zväzom. Tá sa prejavovala nielen deštrukciou mostov, ciest a tunelov, ale aj popravami osôb, či ozbrojenými útokmi. Ani stanné právo z 11. augusta neupokojilo situáciu. Všetky akcie, ktoré mali zlikvidovať partizánske hnutie končili fiaskom.²¹¹ Napätá situácia vyústila do príchodu nemeckej armády 28. augusta a následnom vypuknutí povstania 29. augusta na strednom Slovensku. Povstanie znamenalo zásadný zlom vo vývoji Slovenskej republiky. Jej územím sa od tejto chvíle tiahla frontová línia, ktorá oddeľovala dva štáty (SR okupovaná Nemeckom a povstalecké územie, kde bola obnovená čs. štátnosť), ktorých existencia, či legalita sa navzájom vylučovala.²¹²

Značný tlak na rýchle menovanie funkčnej vlády vyvíjala nemecká strana, ktorej prístup k jej personálnemu zloženiu bol v tomto období už len výsostne pragmatický, keďže prvoradou prioritou bolo zabezpečenie frontového zázemia.²¹³ Dňa 5. septembra 1944 sa vytvorila nová vláda na čele so Š. Tisom, jeden z dôvodov výmeny premiéra bol zlý zdravotný stav V. Tuku. Zreorganizovala sa armáda, žandárstvo, polícia a celá štátna bezpečnosť. V októbri 1944 sa skončilo formovanie prvých útvarov obnovovanej armády – Domobrany. Rozpory nastali i vo vedení gardy. Hlavný veliteľ nemal v organizácii HG dôveru, J. Tiso preto po tlaku z nemeckej strany povolil na miesto náčelníka HG povolať Otomara Kubalu, ktorý bol v dobrom kontakte s Nemcami už v minulosti.²¹⁴ Najaktívnejšou zložkou mocensko-represívneho aparátu v tomto poslednom období Slovenskej republiky sa stali Pohotovostné oddiely HG (POHG) vytvorené rozkazom 21. septembra 1944. Zúčastnili sa protipovstaleckých bojov, ale najmä protipartizánskych trestných výprav, asistovali pri niektorých prejavoch brutálneho nacistického teroru.²¹⁵

Príslušníci tzv. mladej ľudáckej generácie patrili v tomto období k najradikálnejším predstaviteľom HSĽS. Volali po železnej vláde a nekompromisne požadovali zachovanie Slovenskej republiky, a to aj bez ohľadu na to, akými

²¹¹ LACKO, ref. 125, s. 173.

²¹² PODOLEC, Ondrej. Až do poslednej chvíle... (Činnosť vlády Štefana Tisu). In MIČKO, Peter - SYRNÝ, Marek - ŠMIGEL, Michal (ed.). Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V. Banská Bystrica: Katedra histórie FHV UMB, Ústav vedy a výskumu UMB a Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, 2006, s. 15.

²¹³ PODOLEC, ref. 212, s. 19.

²¹⁴ SOKOLOVIČ, ref. 19, s. 390.

²¹⁵ FREMAL, Karol. Slovenská republika po 29. auguste 1944. In MIČKO, Peter - SYRNÝ, Marek - ŠMIGEL, Michal (ed.). Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V. Banská Bystrica: Katedra histórie FHV UMB, Ústav vedy a výskumu UMB a Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, 2006, s. 8.

prostriedkami a spôsobmi sa má štát zachrániť. 20. septembra predložili „*mladoludáci*“ memorandum pod heslom „*Spät' k 14. marcu.*“²¹⁶ J. Tiso memorandum odmietol ako nedostatočne podložené dôkazmi. Nespokojná skupina pôvodcov memoranda, vidiac neúspech pripravovala zjazd mladej ľudáckej generácie, ktorý sa uskutočnil 14. januára 1945. Prijatý manifest sa prihlásil k slovenskej štátnosti, požiadavka o potrestaní zradcov a doriešení českej a židovskej otázky absentovala.²¹⁷ Zhodne s duchom manifestu mladej ľudáckej generácie vyznelo vládne vyhlásenie (s heslom udržať doterajšiu formu štátnosti), ktoré 23. januára 1945 predniesol Š. Tiso.

V konečnom dôsledku vládne vyhlásenie, podobne ako i manifest nedokázali pohnúť verejnou mienkou a už vonkoncom nedokázali zmeniť kurz politickej situácie a zániku Slovenskej republiky.²¹⁸

4. apríla 1945 – v deň, keď Červená armáda dobyla Bratislavu, opustili prezident i vláda územie Slovenskej republiky. Posledným štátovým aktom vlády Š. Tisu bola kapitulácia do rúk brigádneho generála armády USA W. A. Colliera.²¹⁹

²¹⁶ 1. Zavedenie dôsledného autoritatívneho systému v strane a štáte; 2. rehabilitácia všetkých verných ľudákov, ktorí boli zaznávaní za 5 rokov protištátnymi živlami a dôkladná očista v HSLS; 3. očista v štátnom aparáte; 4. osobitné potrestanie hlavných pôvodcov augustového puču a 5. vyriešenie židovskej a českej otázky do všetkých dôsledností.

²¹⁷ LETZ ref .7, s. 105

²¹⁸ HOLÁK, Martin. Piešťanský zjazd mladej ľudáckej generácie (14. 1. 1945). In MIČKO, Peter - SYRNÝ, Marek - ŠMIGEL, Michal (ed.). Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V. Banská Bystrica: Katedra histórie FHV UMB, Ústav vedy a výskumu UMB a Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, 2006, s. 270.

²¹⁹ PODOLEC, ref. 212, s. 31.

Záver

Pôsobenie HSĽS v autonómii a samostatnom Slovenskom štáte môžeme definovať v troch časových úsekoch. Prvú etapu z rokov 1938-1940 charakterizovalo upevnenie moci strany a jej premenu na štátostranu. Druhá etapa začína salzburskými rokovaniami v 1940, kde si radikáli výrazne upevnili svoje pozície. Začali s implantovaním národného socializmu na Slovensko. Tisovo postavenie sa im však výrazne ohroziť nepodarilo. Zараďujeme sem aj postupné riešenie tzv. židovského problému, od dobrovoľnej arizácie a obmedzeniach v živote Židov až po deportácie. Etapa končí postupnou krízou režimu, tak ako prichádza k obratom na frontoch. Poslednú etapu môžeme považovať za obdobie straty suverenity republiky pod nemeckou okupáciou, až ku konečnej kapitulácii Nemecka a zániku nielen Slovenskej republiky, ale aj HSĽS.

Ťažisko mojej práce sa nachádzalo hlavne v tridsiatych a začiatku štyridsiatych rokov, kedy boli mocenské zápasy radikálneho a umierneného krídla vo vnútri HSĽS najtvrdšie. Mocenský boj môžeme v tomto období pozorovať v súvislosti s viacerými udalosťami, či historickými míľnikmi.

Rozoberal som aj súperenie vo vnútri gardy, na ktorom je názorne vidieť polarizácia v strane a snaha radikálov urobiť z HG svoju predĺženú ruku a vykonávateľku svojich záujmov.

Štyridsiate roky, to sú hlavne salzburské rokovania, po ktorých radikáli zväčšili svoju moc v strane a postavenie v spoločnosti. Venoval som sa pokračujúcemu zápasu krídel po diktáte a snahám umiernených vplyv radikálov potlačiť. Nakoniec si Tiso spolu s umiernenými definitívne upevnili moc v strane a štáte prijatím vodcovského systému. Tým môžeme povedať, že prejavy zápasu medzi radikálmi a umiernenými sa negovali, prakticky až úplne utlmili.

Z hľadiska aktivít a pôsobenia krídel v strane som rozoberal aj aktivity proti židovskému obyvateľstvu, ktoré viedli až k tragickému koncu pre väčšinu židovskej populácie na Slovensku.

Detailne som si nevšimol aktivity maďarofilského krídla v strane v dvadsiatych rokoch, t.j. osoby zoskupené okolo V. Tuku, keďže vtedy o súperení radikálneho a umierneného krídla ešte nemožno hovoriť.

V práci som sa nevenoval podrobne rokom 1943-45, z dôvodu faktického víťazstva umierneného krídla po roku 1942 a z dôvodu absencie literatúry, ktorá by

súperenie frakcií vo vnútri strany v tomto období rozoberala. Z dôvodu úplného rozpadu štátnych a administratívnych štruktúr v roku 1945 spomínam toto obdobie len okrajovo. V tomto čase nemá zmysel hovoriť o zápase vo vnútri HSĽS. S výnimkou krátkej epizódy aktivít, tzv. mladých ľudákov. Ich snahy zostali skôr v teoretickej rovine a možno ich považovať za akúsi labutiu pieseň režimu a zároveň aj HSĽS.

Zánikom prvej Slovenskej republiky končia aj zároveň dejiny HSĽS. V obnovenej ČSR nebolo možné pokračovať v tradíciách strany, ktorej história siahala až do 19. storočia. Mnohých členom strany, ktorí sa zúčastnili v odboji a nebolo umožnené založenie novej strany a boli súdený pred retribučnými súdmi.

Ľudácke hnutie zanechalo však výraznú stopu na slovenskej politickej scéne a definovalo a rozvíjalo hlavne v rokoch medzivojnových piliere konzervatívnej politiky. Aj vďaka nepriaznivým vonkajším okolnostiam sa HSĽS v období 1938-1945 už ako jediná strana na Slovensku odklonila od politických cieľov predchádzajúcich rokov. Vplyv nacistického Nemecka a radikálneho krídla v strane, ovplyvnili politiku strany počas vojny. Prejavilo sa to či už perzekúciou určitých skupín obyvateľstva a neskôr aj deportáciami Židov do koncentračných táborov.

Umiernené krídlo si výrazne posilnilo pozície v strane a štáte zavedením vodcovského systému, keď titul vodca prebral predseda strany J. Tiso. Zároveň to môžeme považovať za definitívne víťazstvo umierneného krídla zbraňami radikálov.

Literatúra

ARPÁŠ, Róbert. Od autonómie k samostatnosti. In ŠMIGEL, Michal (ed.). Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov IV. Banská Bystrica: Katedra histórie FHV UMB a Ústav vedy a výskumu UMB, 2005, s. 8-19., ISBN 80-8083-147-5

ARPÁŠ, Róbert. Vojtech Tuka a jeho aktivity v Ľudovej strane. In SOCIETAS – časopis pro politické a spoločenské vedy, 2008, č. 1-2, dostupné na: <http://www.societas.cz/societas/arpas.htm>, 4.3.2012, bez ISSN

ARPÁŠ, Róbert. Piešťanský zjazd ako medzník na ceste HSĽS k totalite. Čas, 2004, ročník 7, č. 3, dostupné na: <http://www.saske.sk/cas/archiv/3-2004/24Arpat.html>, 4.3.2012, bez ISSN

BAKA, Igor. Formovanie politického systému Slovenského štátu (marec - október 1939). In BYSTRICKÝ, Valerián - MICHELA, Miroslav - ŠVARC, Michal et al. Rozbitie alebo Rozpad. Bratislava: VEDA, 2010, s. 450-467., ISBN 978-80-224-1150-9

BAKA, Igor. Hlinkova slovenská ľudová strana od 6. októbra 1938 do salzburských rokovaní v lete 1940. In LACKO, Martin (ed.). Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov II. Bratislava: M. Lacko vlastným nákladom, 2003, s. 11-38., ISBN 80-89034-64-0

BARTLOVÁ, Alena. Andrej Hlinka. Bratislava: Obzor, 1991, 116 s., ISBN 80-215-0204-5

BARTLOVÁ, Alena. Návrhy slovenských politických strán na zmenu štátoprávneho usporiadania ČSR v rokoch 1918 - 1935 a zapojenie HSĽS do vládnej koalície v rokoch 1927 - 1929. In BYSTRICKÝ, Valerián - ZEMKO, Milan (ed.). Slovensko v Československu (1918 - 1939). Bratislava: VEDA, 2004, s. 123-164., ISBN 80-224-0795-X

BARTLOVÁ, Alena. Túžby, projekty a realita. Slovensko v medzivojnovom období. Bratislava: Historický ústav SAV, 2010, 262 s., ISBN 978-80-89396-06-1

BYSTRICKÝ, Valerián - DEÁK, Ladislav. Od Mníchova k rozbitiu Česko-Slovenska. In BYSTRICKÝ, Valerián - ZEMKO, Milan (ed.). Slovensko v Československu (1918 - 1939). Bratislava: VEDA, 2004, s. 199-239., ISBN 80-224-0795-X

- BYSTRICKÝ, Valerián. Štátoprávne predstavy na Slovensku v druhej polovici 30. rokov. In BYSTRICKÝ, Valerián - ZEMKO, Milan (ed.). Slovensko v Československu (1918 - 1939). Bratislava: VEDA, 2004, s. 165-178., ISBN 80-224-0795-X
- BYSTRICKÝ, Valerián. Zahraničnopolitické aktivity Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. In BYSTRICKÝ, Valerián - MICHELA, Miroslav - ŠVARC, Michal et al. Rozbitie alebo Rozpad. Bratislava: VEDA, 2010, s. 138-151., ISBN 978-80-224-1150-9
- FREMAL, Karol. Slovenská republika po 29. auguste 1944. In MIČKO, Peter - SYRNÝ, Marek - ŠMIGEL, Michal (ed.). Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V. Banská Bystrica: Katedra histórie FHV UMB, Ústav vedy a výskumu UMB a Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, 2006, s. 8-14., ISBN 80-8083-341-9
- HALLON, Ľudovít. Arizácia na Slovensku 1939-1945. In Acta Oeconomica Pragensia, 2007, ročník 15, č. 7, dostupné na: <http://www.vse.cz/polek/download.php?jnl=aop&pdf=187.pdf>, 3.3.2012, bez ISSN
- HERTEL, Maroš. Rozpory v HSĽS v 20. rokoch 20. storočia. In BARTLOVÁ, Alena (ed.). Slovenská ľudová strana v dejinách 1905-1945. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2006, s. 181-196., ISBN 80-7090-827-0
- HLAVINKA, Ján. Vznik ústredného hospodárskeho úradu a určenie jeho kompetencií do leta 1942. In SOKOLOVIČ, Peter (ed.). Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov VIII. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2009, s. 63-92., ISBN 978-80-89335-21-3
- HOENSCH K., Jörg. Slovensko a Hitlerova východná politika. Bratislava: VEDA, 2001, 231 s., ISBN 80-224-0693-7
- HOLÁK, Martin. Hlinkova slovenská strana počas parlamentných a prezidentských volieb roku 1935. In BARTLOVÁ, Alena (ed.). Slovenská ľudová strana v dejinách 1905-1945. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2006, s. 196-217., ISBN 80-7090-827-0
- HOLÁK, Martin. Piešťanský zjazd mladej ľudáckej generácie (14. 1. 1945). In MIČKO, Peter - SYRNÝ, Marek - ŠMIGEL, Michal (ed.). Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V. Banská Bystrica: Katedra histórie FHV UMB, Ústav vedy a výskumu UMB a Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, 2006, s. 259-271., ISBN 80-8083-341-9

- HRNKO, Anton. Politický vývin a protifašistický odboj na Slovensku (1939-1941). Bratislava: VEDA, 1988, 134 s., bez ISBN
- HRUBOŇ, Anton. K problematike ideológie slovenského národného socializmu. In SOKOLOVIČ, Peter (ed.). Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov VIII. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2009, s. 18-30., ISBN 978-80-89335-21-3
- KAMENEC, Ivan. Hľadanie a blúdenie v dejinách. Bratislava: Kalligram, 2000, 404 s., ISBN 80-7149-353-8
- KAMENEC, Ivan. Po stopách tragédie. Bratislava: Archa, 1991, 285 s., ISBN 80-7115-015-0
- KAMENEC, Ivan. Slovenský štát v obrazoch. Praha: Ottovo Nakladatelství, 2008, 248 s., ISBN 978-80-7360-700-5
- KAMENEC, Ivan. Tragédia, politika, kňaza, človeka (Dr. Jozef Tiso 1887-1947). Bratislava: ARCHA, 1998, 148 s., ISBN 80-7115-147-5
- KÁZMEROVÁ, Ľubica - KATUNINEC, Milan. Dilemy Karola Sidora. Bratislava: Kalligram, 2006, 199 s., ISBN 80-7149-873-4
- KORČEK, Ján. Slovenská republika 1943-1945. Bratislava: Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 1999, 222 s., ISBN 80-88842-22-0
- LACKO, Martin. Slovenská republika 1939-1945. Bratislava: Perfekt a Ústav pamäti národa, 2008, 206 s., ISBN 978-80-8046-408-0
- LETZ, Róbert. Hlinkova slovenská ľudová strana (Pokus o syntetický pohľad). In BARTLOVÁ, Alena (ed.). Slovenská ľudová strana v dejinách 1905-1945. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2006, s. 12-109., ISBN 80-7090-827-0
- DANIŠ, Vladimír. Slovenská ľudová strana a začiatky politickej činnosti Andreja Hlinku. In LETZ, Róbert - MULÍK Peter et. al. Pohľady na Osobnosť Andreja Hlinku. Martin: Matica Slovenská, 2009, s. 82-103., ISBN 978-80-7090-951-5
- MICHELA, Miroslav. Miesto a úloha Karola Murgaša v radikálnom prúde slovenskej politiky v období rokov 1939-1941. In LACKO, Martin (ed.). Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov I. Trnava: Katedra histórie Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda Trnava, 2002, s. 74-102., ISBN 80-89034-38-1
- PODOLEC, Ondrej. Až do poslednej chvíle... (Činnosť vlády Štefana Tisu). In MIČKO, Peter - SYRNÝ, Marek - ŠMIGEL, Michal (ed.). Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V. Banská Bystrica: Katedra histórie FHV UMB,

Ústav vedy a výskumu UMB a Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, 2006, s. 15-32., ISBN 80-8083-341-9

PODOLEC, Ondrej. HSĽS v pozícii štátnej strany (1938 - 1945). In BARTLOVÁ, Alena (ed.). Slovenská ľudová strana v dejinách 1905-1945. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2006, s. 273-282., ISBN 80-7090-827-0

ROLKOVÁ, Natália. Smerovanie Slovenskej ľudovej strany v rokoch 1905-1939 na podklade jej programových dokumentov. In BARTLOVÁ, Alena (ed.). Slovenská ľudová strana v dejinách 1905-1945. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2006, s. 162-180., ISBN 80-7090-827-0

SCHVARC, Michal. K otázke genézy kontaktov a vzťahov vedenia slovenskej menšiny a Hlinkovej slovenskej ľudovej strany v rokoch 1937 - 1938. In BARTLOVÁ, Alena (ed.). Slovenská ľudová strana v dejinách 1905-1945. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2006, s. 243-251., ISBN 80-7090-827-0

SOKOLOVIČ, Peter. Hlinkova garda (1938 - 1945). Bratislava: Ústav pamäti národa, 2009, 559 s., ISBN 978-80-89335-10-7